МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему **«ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ АКТИВНОСТІ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ»**

Виконав: студент 2 курсу, групи 8.2313-сп-дн
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньої програми «Соціальна педагогіка»
В. М. Божко

Керівник: старший викладач кафедри
соціальної педагогіки та спеціальної освіти
_____ Н. В. Соха

Рецензент _____
_____

Запоріжжя

2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра соціальної педагогіки та спеціальної освіти
Рівень вищої освіти магістерський
Спеціальність 231 «Соціальна робота»
Освітньо-професійна програма «Соціальна педагогіка»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри _____
«____»_____2024 р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ

Божко Володимиру Миколайовичу

1. Тема роботи: «Формування комунікативної активності студентів у процесі професійної підготовки»
керівник роботи Соха Н. В.
затверджена наказом ЗНУ від «24» вересня 2024 року № 1447-с

2. Строк подання студентом роботи: _____

3. Вихідні дані до роботи: матеріали педагогічної практики

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) розглянути комунікативну активність студентів як наукову проблему; визначити особливості комунікативної активності студентів у процесі навчання; експериментально визначити стан сформованості комунікативної активності студентів; розробити, обґрунтувати та апробувати програму комунікативної підготовки студентів.

5. Перелік графічного матеріалу: рисунок «Схема формування активності при засвоєнні інформації», рисунок «Взаємозв'язок пізнавальної та комунікативної активності в процесі навчальної діяльності студентів»; 7 таблиць – з результатами дослідження.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Соха Н.В.	23.11.23 р.	23.11.23 р.
Розділ 1	Соха Н.В.	17.01.24 р.	17.01.24 р.
Розділ 2	Соха Н.В.	07.05.24 р.	07.05.24 р.
Висновки	Соха Н.В.	14.09.24 р.	14.09.24 р.

7. Дата видачі завдання: _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	листопад	виконано
2	Написання вступу	грудень	виконано
3	Робота над першим розділом	січень-квітень	виконано
4	Робота над другим розділом	травень-вересень	виконано
5	Написання висновків	вересень	виконано
6	Написання додатків	жовтень	виконано
7	Оформлення роботи, рецензування	листопад	виконано
8	Захист	лютий	

Студент _____ Божко В. М.

Керівник роботи _____ Соха Н.В.

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ Лещенко О. Г.

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 113 с., 2 рисунка, 7 таблиць, 66 джерел, 5 додатків.

Мета дослідження: вивчити особливості комунікативної активності студентів і на основі отриманих результатів обґрунтувати та апробувати програму комунікативної підготовки студентів у процесі професійної підготовки.

Об’єкт дослідження: комунікативна активність студентів.

Предмет дослідження: особливості комунікативної активності студентів у процесі професійної підготовки.

Методи дослідження: теоретичні: аналіз, осмислення і узагальнення філософської, культурологічної, соціально-психологічної та психолого-педагогічної літератури; емпіричні: анкетування, тест для визначення потреби у спілкуванні (ПС) (Ю. Орлов, В. Шкуркін, Л.Орлова), методика «Мотивація навчання у ВНЗ», (Т. Ільїна), методика «Ціннісні орієнтації» (М. Рокич), методика діагностики комунікативної установки (В. Бойко) методика діагностики комунікативної толерантності (В. Бойко).

Теоретичне значення: уточнено зміст поняття «комунікативна активність»; обґрунтовано доцільність програми комунікативної підготовки студентів, спрямованої на оптимізацію навчальної діяльності.

Практичне значення роботи: результати проведеного дослідження дають можливість викладачам закладів вищої освіти оптимізувати навчальну діяльність студентів, позитивно впливати на її ефективність, створювати умови для успішного розвитку комунікативної активності студентів.

Галузь використання: заклади вищої освіти.

АКТИВНІСТЬ, КОМУНІКАТИВНА АКТИВНІСТЬ, СПІЛКУВАННЯ, ЕМПАТІЯ, КОМУНІКАТИВНА ПОВЕДІНКА, СТИЛЬ СПІЛКУВАННЯ, КОМУНІКАТИВНА УСТАНОВКА.

SUMMARY

Bozhko V. M. Formation of Communicative Activity of Students in the Process of Professional Training.

The qualification work consists of an introduction, 2 parts, conclusions, a list of used literature (66 names), 5 addenda on 19 pages. The volume of the qualification work is 113 pages, of which 80 are the main text.

The purpose of the research: to study the peculiarities of the communicative activity of students and, based on the results, to justify and test the program of communicative training of students in the process of professional training.

Object of the study: communicative activity of students.

The subject of the study: peculiarities of communicative activity of students in the process of professional training.

The research tasks:

1) consider students' communicative activity as a scientific problem;

2) to determine the peculiarities of students' communicative activity in the learning process;

3) experimentally determine the state of formation of students' communicative activity;

4) to develop, justify and test the program of communicative training of students.

Research methods: theoretical: analysis, comprehension and generalization of philosophical, cultural, socio-psychological and psychological-pedagogical literature; empirical: questionnaires, test to determine the need for communication (PS) (Y. Orlov, V. Shkurkin, L. Orlova), the “Motivation of studying at a university” method (T. Ilyina), the “Value orientations” method (M. Rokych), method of diagnosing communicative attitude (V. Boyko) method of diagnosing communicative tolerance (V. Boyko).

Part 1 “Theoretical foundations of the study of communicative activity of

students in the process of professional training" the communicative activity of students is considered as a scientific problem, the structure of the communicative activity of students is substantiated, the peculiarities of the communicative activity of students in the learning process are highlighted.

Part 2 "An experimental study of the formation of communicative activity of students in the process of professional training" the methodology and organization of the experimental work were determined, the levels of formation of students' communicative activity were determined, the expediency of students' communicative training was substantiated, the effectiveness of the implementation of students' communicative training was evaluated.

The results of the conducted research provide an opportunity for teachers of higher education institutions to optimize the educational activity of students, to positively influence its effectiveness, to create conditions for the successful development of students' communicative activity.

Keywords: activity, communicative activity, communication, empathy, communicative behavior, communication style, communicative attitude.

ЗМІСТ

Вступ……...……...…...…… 8
Розділ 1. Теоретичні основи дослідження комунікативної активності студентів у процесі професійної підготовки…….……...… 11
1.1. Комунікативна активність студентів як наукова проблема…….. 11
1.2. Структура комунікативної активності студентів…….……. 22
1.3. Особливості комунікативної активності студентів у процесі навчання…. 28
Розділ 2. Експериментальне дослідження формування комунікативної активності студентів у процесі професійної підготовки……..…….. 45
2.1. Методика й організація проведення експериментальної роботи…….. 45
2.2. Дослідження рівня сформованості комунікативної активності студентів……... 50
2.3. Обґрунтування доцільності комунікативної підготовки студентів……. 62
2.4. Оцінка ефективності впровадження комунікативної підготовки студентів……... 68
Висновки…….…….…… 85
Список використаних джерел……...…. 88
Додатки…… 95

ВСТУП

В умовах соціально-економічних, політичних, культурних перетворень, формування майбутнього фахівця-професіонала набуває особистої актуальності. Сучасний рівень розвитку українського суспільства висуває низку вимог не тільки до формування досконалих професійних знань, але й до результату освітнього процесу – готовності випускника до подальшої професійно-комунікативної діяльності. Зокрема гостро постає питання формування комунікативної активності. Однією із професійних цінностей сучасного кваліфікованого спеціаліста є сформована комунікативна активність. Комунікативна активність фахівця виявляється в умінні вільно здійснювати будь-які комунікативні контакти, досконало користуватися мовними засобами для висловлювання думок у різних галузях, вирішувати виробничі проблеми засобами спілкування, налагоджувати міжособистісні взаємини на різних рівнях соціальної взаємодії тощо.

Зацікавленість проблемою впливу комунікативної активності студентів на успішність навчання зумовлена усвідомленням важливості ролі, що виконує спілкування у навчальній та у подальшій фаховій діяльності. Спілкування є невід’ємною інтегральною якістю, сутністю навчальної діяльності. Зміст спілкування у навчальній діяльності студента полягає у здобутті досвіду, інформації з метою оволодіння професійно значущими знаннями, уміннями, навичками. Ефективність спілкування значною мірою визначається тими особистісними якостями та властивостями студентів, що проявляються у комунікативному процесі.

Нажаль, слід відзначити, що навчальні програми більшості закладів вищої освіти не спрямовані на формування комунікативної активності у майбутніх фахівців, саме тому, особлива увага надається вивченню взаємозв’язку результативності навчальної діяльності студентів та їхньої комунікативної активності. Налагодження плідної комунікативної діяльності у закладах вищої

освіти сприятиме успішному опануванню знань та особистісному зростанню майбутніх фахівців.

Отже, вивчення комунікативних характеристик майбутніх фахівців та формування їхньої комунікативної активності з метою оптимізації навчального процесу стає важливим напрямом загальної системи професійної підготовки у закладі вищої освіти.

У контексті нашого дослідження особливе значення мають праці, у яких безпосередньо розглядаються та вивчаються комунікативні властивості особистості. Зокрема, комунікативні якості у педагогічній діяльності вивчали В. Власенко, А. Добрович, В. Кан-Калік, В. Рижов. Комунікативні особливості як особистісні характеристики досліджували Г. Андреєва, О. Бодальов, В. Горяніна, В. Куніцина. Сучасні науковці, а саме В. Кабрин, Н. Вітюк, В. Рижов, С. Терещук, наголошують на важливості проведення комунікативної підготовки майбутнього фахівця у закладі вищої освіти. Водночас структура комунікативної активності, особливості її формування виявились недостатньо дослідженими. Поза увагою дослідників залишаються проблеми співвідношення комунікативної та пізнавальної активності, значущість комунікативної активності студентів щодо ефективної навчальної діяльності.

Актуальність та недостатня вивченість проблеми зумовили вибір теми роботи «Формування комунікативної активності студентів у процесі професійної підготовки».

Мета дослідження: вивчити особливості комунікативної активності студентів і на основі отриманих результатів обґрунтувати та апробувати програму комунікативної підготовки студентів у процесі професійної підготовки.

У відповідності з метою дослідження визначені наступні **завдання дослідження:**

1. Розглянути комунікативну активність студентів як наукову проблему.

2. Визначити особливості комунікативної активності студентів у процесі навчання.

3. Експериментально визначити стан сформованості комунікативної активності студентів.

4. Розробити, обґрунтувати та апробувати програму комунікативної підготовки студентів.

Об'єкт дослідження: комунікативна активність студентів.

Предмет дослідження: особливості комунікативної активності студентів у процесі професійної підготовки.

Методологічну основу дослідження становлять: педагогічні парадигми спілкування визначені у працях В. Кан-Каліка, О. Киричук, М. Лисіна, О. Мудрик, концептуальні засади і технології комунікативної підготовки майбутнього спеціаліста розроблені В. Власенко, М. Коць, В. Рижовим, Т. Яценко.

Для успішного вирішення завдань дослідження були використані такі **методи:**

- теоретичні: аналіз, осмислення і узагальнення філософської, культурологічної, соціально-психологічної та психолого-педагогічної літератури;

- емпіричні: анкетування, тест для визначення потреби у спілкуванні (ПС) (Ю. Орлов, В. Шкуркін, Л.Орлова), методика «Мотивація навчання у ВНЗ», (Т. Ільїна), методика «Ціннісні орієнтації» (М. Рокич), методика діагностики комунікативної установки (В. Бойко) методика діагностики комунікативної толерантності (В. Бойко).

Теоретичне значення дослідження: уточнено зміст поняття «комунікативна активність»; обґрунтовано доцільність програми комунікативної підготовки студентів, спрямованої на оптимізацію навчальної діяльності.

Практичне значення роботи: результати проведеного дослідження дають можливість викладачам закладів вищої освіти оптимізувати навчальну діяльність студентів, позитивно впливати на її ефективність, створювати умови для успішного розвитку комунікативної активності студентів.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ АКТИВНОСТІ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

1.1. Комунікативна активність студентів як наукова проблема

Комунікативна активність – частина загальної активності, складна інтегральна властивість особистості, яка виражає ступінь потреби у спілкуванні, проявляється у готовності особистості включитися у комунікативну діяльність та здійснювати її найбільш оптимальними способами, спрямованими на досягнення результатів діяльності.

Активність виконує спонукальну функцію при всіх видах діяльності, у тому числі – комунікативній.

В. Крем'янський розглядає активність як процес, який є сукупністю змін і дій предмета, що детермінується переважно ним самим і залежить, в основному, від його внутрішніх протиріч, які опосередковують зовнішні впливи (переважання внутрішньої детермінації) [40]. Однак це визначення не розкриває повною мірою її сутність.

Зарубіжні дослідники також вивчали феномен активності в діяльності. Так, Г. Лейбніц увів поняття «аперцепція», яке з часом стало синонімом внутрішньої психічної активності. Ідеомоторні акти, що були відкриті Д. Гартлі, переконливо свідчать про активність психіки, яка образами уяви породжує нервові імпульси, що забезпечують відповідні рухи.

С. Смирнов, вивчаючи активність, зауважує роль цілісного образу світу, на основі якого і генеруються пізнавальні процеси. Дослідник доводить, що сама можливість функціонування образу світу забезпечується її діяльністю і соціальною природою, тобто розкриває зв'язок між активністю і діяльністю. Зовнішня і внутрішня організація активності, на думку вченого, з її компонентами створюють єдність. Залежність внутрішніх факторів від її

зовнішніх проявів характеризують феномени опредмечування потреб, випробування цілі дією, функціональної фіксованості [61].

А. Шинкарюк, аналізуючи дослідження С. Смирнова щодо активності, відзначає, що дослідник першим аспектом діяльності соціальної природи образу світу бачить його генетичний аспект – зародження і розвиток образу світу в ході засвоєння і розвитку діяльності і спілкування [63].

Незважаючи на те, що поняття активності часто вживається у психологічних дослідженнях в різних поєднаннях – активність як діяльність, активність поведінки, комунікативна активність, соціальна активність, творча активність, активна особистісна позиція тощо не існує загальноприйнятого визначення активності на теоретичному рівні.

Як зауважує А. Шинкарюк, до сучасного розуміння активності особистості, що необхідна для діяльності, комунікації в різних наукових школах провідними є різні її джерела. Активність людини в психоаналітиків зумовлюється інстинктивними спонуканнями. Тобто активність трактується як біологічна сила і протиставляється суб'єкту. У неофрейдизмі А.Кардинер, Е. Фромм, К. Хорні здійснили спроби знайти витоки активності в оточуючому людину середовищі. У гуманістичній психології (А. Маслоу) на перший план виступає безперервне прагнення людини до само актуалізації, самовираження, що детермінує її активність [63].

О. Скрипченко зазначає, що джерелом активності людини є потреби, що спонукають її діяти у певному напрямі [51].

Тобто джерело активності людини – її потреби. Задоволення комунікативних потреб людини передбачає процес оволодіння комунікативною діяльністю, опанування комунікативними вміннями і навичками, які визначаються під впливом соціального оточення.

Погоджуємося з О. Скрипченко, що принципова відмінність активності та діяльності полягає в тому, що діяльність у багатьох випадках виходить від потреби в предметі, а активність – із потреби в діяльності. Як зазначає дослідник, активність не тільки притаманна самій діяльності (наприклад,

комунікативній), але й надає їй певного емоційного забарвлення, вона визначає діяльність і є рушійною силою, джерелом пробудження комунікативного потенціалу людини [51, с. 270].

Комунікативна активність виявляється у плануванні комунікативної діяльності, використанні різних комунікативних засобів, подоланні комунікативних бар'єрів, комунікативній взаємодії особистості з навколишніми.

Через комунікативну активність людина прагне створити такі умови для реалізації комунікативної діяльності, щоб вона задовольняла її потреби у комунікації, збагачувала внутрішній світ, надавала почуття внутрішньої гармонії.

Комунікативна активність особистості реалізується в процесі її комунікативної діяльності і поведінки. Спираючись на дослідження організації активності людини розглянемо внутрішні і зовнішні її основи.

Комунікативна активність інтегрує емоційно-мотиваційні властивості особистості, когнітивну та регулятивну функції відображення. Науковці стверджують те, що комунікативна активність є результуючою природних, біологічних та соціальних факторів, виконує системотворчу функцію в структурі інтегральної індивідуальності людини, забезпечує пристосування людини до соціуму, гармонізує індивідуальність та координує індивідуально-психологічний потенціал людини, втілює індивідуальність людини інших суб'єктів соціальної дійсності – партнерів зі спілкування. Цей вид активності є провідним у представників професій соціономічного типу [1, с. 173], тому підлягає обов'язковому розвитку в освітньому процесі.

За А. Петровським до внутрішньої організації активності відносяться мотиваційна, цільова та інструментальна основи. Розглянемо їх стосовно комунікативної активності.

Мотиваційна основа комунікативної активності. Внутрішні переживання людиною стосунків з зовнішнім світом спонукають її до комунікативної діяльності. Також на мотиваційну сторону організації комунікативної

діяльності впливають життєві потреби (у їжі, продовженні роду тощо); соціальні інтереси (необхідність комунікативно взаємодіяти з іншими людьми, здобувати певний соціальний статус тощо); екзистенціальні спонукання (потреба бути суб'єктом свого життя, створювати щось нове тощо).

Цільова основа комунікативної активності спрямована на досягнення певної мети за допомогою комунікації. Комунікативна діяльність передбачає наявність в комунікативній активності наміру, який має бути здійсненим. Тобто у комунікативній меті діяльність постає як те, що необхідно здійснити, за для реалізації комунікативних мотивів були. Комунікативні мотиві не завжди усвідомлюються, проте комунікативна мета є усвідомленою. Слід розрізняти кінцеву і проміжну комунікативну мету. Під проміжною комунікативною метою розуміємо умови для досягнення кінцевої комунікативної мети. Наприклад, людина хоче вступити у комунікативний зв'язок з особистістю, з якою не знайома, але її знає друг цієї людини. Виходячи з цієї ситуації проміжною комунікативною метою будуть переговори з другом для знайомства з особистістю, що зацікавила людину. Кінцевою метою є знайомство з новою людиною. Найважливішим у комунікативній діяльності є її усвідомлення її мети [56].

Інструментальна основа комунікативної активності складається з комунікативних знань, умінь та навичок. Розвиток особистості неможливий без оволодіння людиною комунікативною діяльністю та мовленням. Тобто при комунікативній діяльності людина визначає комунікативні стратегії, уявляє, що зараз вона скаже. Отже, сукупність комунікативних уявлень можна назвати інструментальною основою комунікативної активності.

Комунікативна активність учасників процесу спілкування вважається запорукою його успішності. Спілкування досліджують з позиції суб'єкт-суб'єктного підходу та визначають його як особливу самостійну форму активності суб'єкта. В свою чергу активність суб'єкта характеризує його комунікативну діяльність, мотиви, цілі, спрямованість, рівень потреби здійснювати цю діяльність, тобто, є рушійною силою, джерелом спонукання в

людини власних комунікативних особливостей [32, с. 70].

З огляду на зазначене, методологічний принцип активної взаємодії особистості з оточуючим середовищем та з самим собою покладено в основу вивчення впливу комунікативних особливостей студентів на процес навчальної діяльності. Визначений методологічний принцип дає можливість розкрити специфіку становлення особистості студента, майбутнього фахівця, в оточуючому середовищі, що постійно змінюється. Необхідно брати до уваги, що основною характеристикою комунікативної активності стає її належність суб'єкту [28, с. 63].

Отже, будь-яке спілкування неможливе без прояву активності, якщо, наприклад, розглядати його як організацію діяльності або прояв буття суб'єкта. Проаналізувавши наукові джерела, проблему комунікативної активності визначено як загальнонаукову категорію. Однак, важливо зазначити, що таке поняття як «комунікативна активність» виявилось недостатньо дослідженим. Визначний вклад у вивчення проблеми комунікативної активності внесли такі науковці як І. Бруслова, В. Кольцова, Л. Орбан-Лембрик, В. Семиченко, Т. Середа, Е. Цуканова. Вони наголошують, що активність у спілкуванні виступає чинником ефективного комунікативного процесу.

Комунікативна природа навчальної діяльності передбачає наявність активної взаємодії учасників спілкування (як викладачів, так і студентів). Якщо з будь-якої причини відбувається порушення норм комунікативної взаємодії суб'єктів, то деформується не лише процес спілкування, але й особистість не може повністю проявити себе [33]. Саме тому комунікативну активність слід розглядати як типовий, узагальнений спосіб відображення та здійснення комунікативних, а через них і життєвих потреб особистості. Психологічними характеристиками комунікативної активності стають рівень потреби у спілкуванні, комунікативні правила, спрямованість особистості у комунікативному процесі, комунікативні здібності, вміння, навички, ціннісно-смислові орієнтації. Загалом, комунікативна активність виступає як багаторівнева категорія, що розкриває індивідуально-особистісний рівень та

спосіб здійснення спілкування.

Прояв активності у спілкуванні залежать від співвідношення внутрішніх та зовнішніх чинників. До внутрішніх чинників відносять психологічні характеристики активності. Дані характеристики формуються в умовах продуктивних зв'язків людини із соціумом. Рушійною силою психічного розвитку є суперечності, розв'язати які можна завдяки активній взаємодії людини з соціальним середовищем. Саме особистість визначає будь-який прояв активності та її якість. Зовнішні, соціальні чинники можуть стимулювати особистість або перешкоджати їй. Інакше кажучи, зовнішній комунікативний простір, середовище вищого навчального закладу, педагогічне спілкування, студентське спілкування, навчально-виховний процес зумовлює формування комунікативної активності студентів під час навчальної діяльності [20].

На основі наукових здобутків В. Кан-Каліка можна виокремити три напрямки комунікативної активності: а) наявність стійких звичок, прийомів, способів реалізації власних комунікативних намірів, що відображаються у досвіді спілкування; б) особливості спілкування в ситуаціях професійної діяльності; в) особливості спілкування за межами професійної діяльності. Беручи до уваги ці розробки, зосередимо увагу саме на напрямках комунікативних процесів студентства.

Процеси спілкування студентів у ситуації закладу вищої освіти, окрім міжособистісної комунікації, включають два напрями вияву комунікативної активності: а) як засіб оволодіння знань, б) як відображення цих знань та застосування їх на практиці. Формування та проявлення комунікативної активності в процесі навчальної діяльності полягає у прийнятті, засвоєнні та відображенні інформації [54].

Засвоєння інформації відбувається тільки за умови виявлення комунікативної активності. У випадку незацікавленості подальше сприйняття та опрацювання інформації стає неможливим. Отже, у разі індиферентного сприйнятті інформації особистість не в змозі проявити пізнавальної активності.

Під час активної комунікативної діяльності особистість усвідомлює, переосмислює почуте, і, як наслідок, сприймає чи заперечує отриману інформацію. В обох випадках відбувається засвоєння інформації, різниця полягає у її значущості для особистості та подальшому використанні в практичній діяльності. Якщо інформація корисна, то засвоюється як значуща і використовується в подальшій діяльності суб'єкта. Інформація, що заперечується, тобто не є корисною та значущою, сприймається суб'єктом як така, що не відповідає системі ціннісних орієнтацій і не використовується на практиці. Звичайно, процес засвоєння знань може відбуватись не комунікативними методами. Проте, враховуючи комунікативну природу навчальної діяльності у вищому навчальному закладі пізнавальна активність розглядається через призму процесів спілкування [64] .

В основу аналізу процесу комунікативної активності покладена модель прийняття та засвоєння особистістю цінностей, розроблена Л. Орбан-Лембрик. Процес прийняття, засвоєння та відображення інформації в практичній діяльності відбувається в тому випадку, якщо зовнішні цінності не суперечать ціннісним орієнтаціям особистості, або інформація допомагає суб'єкту задовольнити будь-які власні потреби. Разом з тим, комунікативна активність безпосередньо пов'язана із пізнавальною активністю [39]. Особливості комунікативної активності в процесі засвоєння інформації відображено на рисунку 1.1.

Комунікативні особливості учасників процесу спілкування мають важливе значення для ефективного засвоєння інформації та її передачі.

Засвоєння інформації відбувається тільки при виявах комунікативної активності. У випадку пасивності, байдужості – подальше опрацювання повідомлення відсутнє, а відтак не здійснюється її сприйняття чи заперечення. Тобто, при індиферентному сприйнятті інформації індивід не проявляє пізнавальної активності щодо неї. Під час активної діяльності у спілкуванні людина усвідомлює, переосмислює почуте, і, як наслідок, сприймає чи заперечує повідомлення. В обох випадках відбувається засвоєння інформації,

різниця полягає у її значущості для особистості та подальшому використанні в практичній діяльності. При сприйманні інформації повідомлення засвоюється в подальшій діяльності суб'єкта. Інформація, що заперечується, сприймається суб'єктом як така, що не відповідає системі ціннісних орієнтацій і не застосовується на практиці [18].

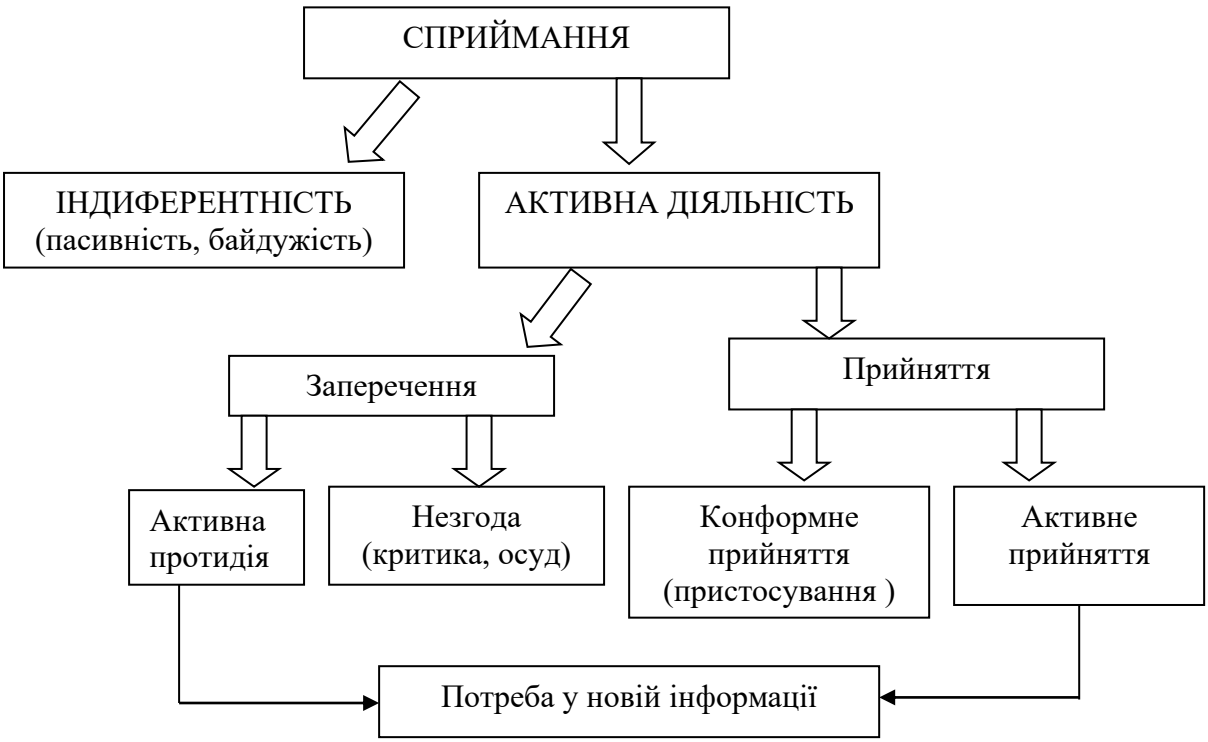

Рисунок 1.1. – Схема формування активності при засвоєнні інформації

Важливою умовою ефективного процесу засвоєння інформації та її передачі відіграють комунікативні особливості учасників взаємодії. Комунікативна активність студентів реалізується в системі цільових установок, ціннісних орієнтацій, спрямованості особистості, визначаючи її мотиваційно-потребову сферу спілкування, комунікативні установки, вміння та здібності, комунікативні якості та властивості, вибір способів та стилів спілкування. Тобто, комунікативні особливості особистості є формою вияву її комунікативної активності [21]. Отже, особистісні комунікативні здібності учасників спілкування стають формою вияву комунікативної активності.

Розглядаючи потребу у спілкуванні як джерела комунікативної активності, можна простежити рівень її розвитку у сучасних студентів.

Комунікативна активність розглядається як стан внутрішньої готовності реагувати певним чином на ситуації чи суб'єкти спілкування.

До комунікативних особливостей особистості відносять: комунікативний потенціал, комунікативну компетентність, комунікативні здібності, комунікативні навички та вміння, комунікативний стан, комунікативний компонент, комунікативні якості, стиль спілкування, мотиви спілкування та потреби у спілкуванні, комунікативні установки.

Специфіка процесу спілкування відображається у методичній структурі педагогічної діяльності. Без спілкування неможливе вирішення дидактичних завдань педагогіки.

Загалом, розглядаючи потребу у спілкуванні як мотиваційну основу комунікативної активності, можна стверджувати, що низький рівень потреби у спілкуванні спричиняє низьку комунікативну активність, високий рівень сприяє зростанню комунікативної активності.

Результати теоретичного аналізу комунікативних особливостей дозволяють визначити ті, що відображають спрямованість особистості на спілкування, наявність комунікативних знань, умінь, навичок, суб'єкт-суб'єктну взаємодію, соціально-перцептивних здібностей, гуманістичні комунікативні установки, комунікативну культуру і забезпечують успішність, ефективність комунікативного процесу, досягнення мети спілкування та вирішення комунікативних завдань.

Під комунікативними особливостями, що перешкоджають процесу спілкування, можна розглядати ті характеристики, які відображають недостатній рівень розвитку комунікативних знань, умінь, навичок, культури спілкування та комунікативної активності загалом [57].

Узагальнення теоретичних розвідок науковців дозволило виділити низку характерних особливостей вияву комунікативної активності:

- комунікативні установки як внутрішній стан готовності до процесу спілкування, як стійке переконання при погляді на себе та партнера зі взаємодії;
- потреба у спілкуванні як мотиваційна основа комунікативного

потенціалу;

- комунікативні здібності, вміння, навички, якості та властивості, що відображають прояви комунікативних особливостей;

- стиль взаємодії як сукупність конкретних методів, способів і засобів реалізації комунікативної активності особистості в певній ситуації спілкування.

Отже, комунікативна активність при організації процесів спілкування має значну вагу у навчальній діяльності та пізнавальній активності. Недостатній рівень розвитку комунікативної активності перешкоджатиме ефективності процесу спілкування, засвоєнню нової інформації та пізнавальної активності.

Активність студентів ЗВО проявляється у тому, наскільки глибоко вони усвідомлюють, виражають, оцінюють та реалізують свої життєві потреби, задовольняють свої прагнення та інтереси в оволодінні знаннями та вміннями майбутньої професії. Важливим компонентом активності виступає потреба, яка належить до структури активності. Потреба розглядається як чинник вивчення зростання чи спаду активності [50].

Одержуючи задоволення від характеру діяльності, особистість завдяки активності здобуває нові способи вирішення соціально-психологічних суперечностей, нові способи співвідношення з іншими людьми, переконується в правильності своєї позиції, в адекватності власного життя. В структурі комунікативної активності важливу роль відіграє потреба у спілкуванні, рівень розвитку будь-якої потреби відображає ступень зацікавленості кожного студента в комунікативному процесі. Враховуючи реальні результати комунікативної активності, людина відчуває таке задоволення, яке піднімає активність на новий рівень, розвиває нові комунікативні мотиви, вдосконалює здатність саморегуляції в процесах спілкування [37]. Задоволення у спілкуванні одних потреб виступає основою актуалізації нових потреб.

Задоволення спілкуванням і відносинами пояснюють як характеристику суб'єктивної сторони міжособистісних відносин на свідомому і несвідомому рівнях; психологічний стан, наділений ефектом мобілізації у багатьох видах діяльності; що також включає почуття повноцінності і стабільності

міжособистісних відносин при відсутності страхів, підозрілості, напруження, почуття самотності [12].

Комунікативну спрямованість особистості пов'язують з виникненням потреби у взаємодії з іншими людьми, з успішністю цієї взаємодії та емоційним задоволенням, що особистість одержує у процесі буденного чи професійного спілкування. Тобто, мова йдеться про комунікативну активність, яка знаходить відображення у потребі в спілкуванні та задоволенні спілкуванням [34].

Загалом, розглядаючи потребу у спілкуванні як мотиваційну основу комунікативної активності, можна твердити, що низький рівень потреби у спілкуванні спричиняє низьку комунікативну активність, високий рівень сприяє зростанню комунікативної активності.

Важливим аспектом потреби спілкуванні є ставлення суб'єктів до комунікативного процесу як до цінності. На думку таких дослідників як І. Бех, Ф. Василюк, Л. Овсянецької, Р. Павелків цінності і смисли відіграють важливу роль у життєдіяльності особистості.

Внутрішня гармонія цінностей може пояснюватися як прояв цілісності особистості, а також бути показником не тільки її зрілості, але й успішності спілкування. Науковці дотримуються такої думки, що основою справжнього спілкування є відношення до суб'єкта і до себе як к до цінності [25]. Важливим в даному контексті буде сприймання молодою людиною самого процесу спілкування як цінності. За визначенням Е. Фромма, характерна особливість людини – можливість реалізувати себе і знайти своє щастя тільки у спілкуванні з іншими людьми. Можна стверджувати, що цінність процесу спілкування для особистості підвищує її комунікативну активність.

Серед комунікативних особливостей доцільно виокремити комунікативні установки. До проблеми взаємозв'язку установок та ефективності процесу спілкування звертались ряд науковців.

Оскільки комунікативні установки виступають одним із чинників комунікативної природи навчальної діяльності, відображають готовність особистості реагувати певним чином у комунікативних ситуаціях, нами

підкреслюється актуальність даного феномену для комунікативної активності, визначаючи її подальшу спрямованість, стиль спілкування та ефективність процесу спілкування.

1.2. Структура комунікативної активності студентів

Активність у спілкуванні сприймається як: складне утворення, до якого входять знання, соціальні установки, вміння і навики у сфері міжособистісного спілкування, які забезпечують ефективний перебіг процесу спілкування.

Комунікативні знання є узагальнений досвід людства, відбиток у свідомості людей комунікативних ситуацій в їх причинно-наслідкових зв’язках.

Комунікативні вміння – це комплекс дій, заснованих на високій теоретичній та практичній підготовленості особистості що дозволяють їй творчо використовувати комунікативні знання. Вміння сприймати та виробляти комунікативні сигнали: вербальні, невербальні; паралінгвістичні [22].

Комунікативні навички можна розглядати як автоматизовані компоненти свідомих дій, що сприяють швидкому та точному відображенню комунікативних ситуацій.

В основі комунікативної активності лежить не просто володіння мовою та іншими кодами спілкування, а особливості особистості індивіда в цілому, в єдності його почуттів, думок та дій, що розгортаються у конкретному соціальному контексті [45].

Науковці вибудовують чинники активності у спілкуванні так: знання у сфері психології особистості, групи, спілкування; вміння та навички спілкування; корекція та розвиток установок, необхідних для успішного спілкування; здатність адекватно та повно сприймати та оцінювати себе та інших людей, а також взаємини, що складаються між людьми; корекція та розвиток системи відносин особистості [44].

Таким чином, до складу комунікативної активності входять мотиваційний,

когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти.

Мотиваційний компонент містить внутрішні та зовнішні мотиви. Внутрішні мотиви: прагнення до знань, самовдосконалення, розвитку особистості, отримання професії. Зовнішні мотиви: отримання диплома, задоволення вимог батьків, викладачів, соціального оточення.

Мотиваційний компонент: визначає спрямованість та активність комунікативної діяльності студента.

Когнітивний компонент пов'язаний із пізнанням іншої людини; включає здатність передбачати поведінку іншої людини.

Близьким до цього є поняття «сенситивність», що розглядається як здатність забезпечувати відображення та розуміння, а також запам'ятовування та структурування соціально-психологічних характеристик людини та групи та прогнозування їх поведінки та діяльності. Г. Сміт виділяє чотири види сенситивності:

1) Наглядова сенситивність – здатність спостерігати (бачити і чути) іншу людину і одночасно запам'ятовувати, як вона виглядала і що говорила. Сюди належить і самоспостереження.

2) Теоретична сенситивність – здатність вибирати та застосовувати теорії для більш точних інтерпретацій та передбачення почуттів, думок та дій інших людей.

3) Номотетична сенситивність – здатність розуміти типового представника тієї чи іншої соціальної групи та використовувати це розуміння для передбачення поведінки інших людей, що належать до цієї групи.

4) Ідеографічна сенситивність – здатність розуміти своєрідність кожної людини. Вона дозволяє поглибити, розширити та надати своєрідність тим уявленням про іншу людину, які склалися на підставі наглядової, теоретичної та номотетичної сенситивності [43, с. 407].

Г. Оллпорт описав вісім особистісних якостей, необхідних для того, щоб добре розумітися на людях:

1. Досвід. Для того, щоб добре розумітися на людях, насамперед

необхідна зрілість. Це має на увазі не тільки досягнення певного віку, а й багатий запас досвіду взаємодії з людською природою у найрізноманітніших і заплутаних її проявах.

2. Подібність. Це вимога того, щоб людина, яка намагається судити про людей, за своєю природою була схожа на ту людину, яку вона хоче зрозуміти. Експериментальні дослідження показали, що ті, хто точніше оцінюють якусь межу в іншій людині, самі високою мірою мають цю рису.

3. Інтелект. Розуміння людей – це значною мірою завдання з'ясування зв'язків між минулими та нинішніми вчинками, між експресивною поведінкою та внутрішніми властивостями, між причиною та наслідком, а інтелект і є здатність встановлювати такого роду співвідношення.

4. Глибоке розуміння себе. Правильне розуміння наших власних антисоціальних тенденцій, свого вдавання та непослідовності, власних складних мотивів зазвичай утримує нас від надто поверхових та простих суджень про людей.

5. Складність. Як правило, люди не можуть глибоко зрозуміти тих, хто складніший і тонший за них самих.

6. Усунення. Експерименти виявили, що ті, хто добре розуміється на інших, менш товариські. Для них характерніша інтроверсія, ніж екстраверсія.

7. Естетичні нахили. Унікальність та врівноваженість структури – ось що цікавить естетичну особистість у всіх випадках. При високому розвитку естетичний склад розуму може певною мірою відшкодувати обмеження «досвіду», «інтелекту», «глибокого розуміння себе», «подібності» і «складності».

8. Соціальний інтелект. Це здатність спокійно слухати і водночас досліджувати, спонукати до відвертості, але при цьому ніколи не здаватися шокованим, бути дружнім, але стриманим, терплячим і водночас тим, що спонукає [42].

Сенситивність сприяє формуванню соціального інтелекту, маючи на увазі під цим стійку здатність розуміти самого себе, а також інших людей, їх

взаємини та прогнозувати міжособистісні події. Як важливий пізнавальний елемент комунікативної активності виступає орієнтованість у різних ситуаціях спілкування, їх об'єктивне тлумачення з урахуванням розуміння її параметрів.

У когнітивний компонент активності у спілкуванні слід включати передусім знання людини себе не з погляду виконуваних соціальних ролей, а як суб'єкта спілкування. Розуміння та усвідомлення себе як постійного, унікального, вихід за рамки звичної «Я-концепції», відкриття своїх можливостей – у такому напрямку може розвиватися суб'єктивне самопізнання. Так само це стосується і пізнання партнера зі спілкування. Порозуміння при цьому будується не на раціональному, а на емоційному розумінні, співпереживанні, у відчуванні.

Емоційний компонент включає емоційну чуйність, емпатію, чутливість до іншого, здатність до співпереживання та співчуття, увагу до дій партнерів. Розвиток емоційного компонента комунікативної активності передбачає виникнення «важливих обставин», як, наприклад, новий емоційний досвід з урахуванням сильних переживань, який значно відрізнявся від попереднього. Як наслідок: чим багатший і різноманітніший досвід спілкування людини, чим більше він диференційований залежно від різних форм спілкування, то адекватніше буде і сприйняття, і поведінка людини у спілкуванні.

Іншим важливим елементом емоційного компонента є така характеристика, як самовідношення. Особливості внутрішньої динаміки самосвідомості, структура і специфіка відносин особистості до свого «Я» надають регулюючий вплив на всі аспекти людської поведінки, грають найважливішу роль у встановленні міжособистісних відносин.

Окрім позитивних самовідносин, велике значення має такий його компонент, як самоприйняття, яке В. Франкл пропонував розглядати як еквівалент любові до себе. Слід зазначити, що «самоприйняття» не є тотожним «самооцінці». Самооцінка – це ставлення до себе як носія певних властивостей і переваг, яке ґрунтується на порівнянні своїх досягнень з досягненнями інших людей. Самоприйняття полягає у прийнятті себе в цілому, незалежно від своїх

властивостей та переваг [3]. Відсутність самоприйняття, на думку К. Роджерса, є глибинною причиною порушення спілкування індивіда, що приводить його до самотності: «Самотня людина впевнена, що ніхто не зможе зрозуміти і прийняти її внутрішнє «Я» і полюбити його дивну і суперечливу сутність, яку він старанно ото усіх приховує». Основою розвитку самоприйняття є досвід емоційно-позитивного спілкування, тобто. прийняття себе можливе лише через прийняття себе іншими [23].

Поведінковий компонент, передусім, включає у собі вільне володіння вербальними і невербальними засобами соціальної поведінки. До вербальної комунікації належать: усне та письмове спілкування з викладачами, однокурсниками, іншими людьми. До невербальної комунікації – міміка, жести, інтонація голосу, мова тіла.

До поведінкового компоненту також належать: інформаційний обмін: передача та отримання інформації; взаємодія: спільна діяльність, спрямована на досягнення певної мети та соціальна взаємодія: встановлення та підтримка соціальних зв’язків з іншими людьми.

Крім того, у поведінковому компоненті найбільш важливим є такий спосіб поведінки, як саморозкриття. При саморозкритті людина йде на ризик бути самою собою, без «маски», не прагнути виглядати краще чи гірше, ніж вона є. Відкритість має бути на кшталт «тут і тепер», тобто. що людина відчуває чи думає на даний момент.

Поведінковий компонент реалізує мотиви та цілі комунікативної діяльності студента.

Ще одним з основних критеріїв сформованості комунікативної активності особистості є рефлексія, коли людина здатна оцінити свою позицію відповідно до позиції та інтересів партнера. Рефлексія – усвідомлення чинним індивідом того, як він сприймається партнером зі спілкування. Це вже не просто знання чи розуміння іншого, але знання того, як інший розуміє його, своєрідно подвоєний процес дзеркальних відображень один одного, глибоке, послідовне взаємовідображення, змістом якого є відтворення внутрішнього світу партнера,

причому у цьому внутрішньому світі своєю чергою відображається його внутрішній мир [52].

Необхідно, щоб у людини були також сформовані вміння встановлювати зв'язок із співрозмовником, аналізувати його повідомлення, адекватно реагувати на них, вміло користуючись як вербальними, так і невербальними засобами спілкування.

Вміння точно висловлювати свої думки, вміння слухати – складові комунікативної активності. Невміле вираження думок призводить до неправильного тлумачення сказаного. Невміле слухання спотворює зміст інформації, що передається. Існує два основні методи слухання: нерефлексивне і рефлексивне [59].

Нерефлексивне слухання передбачає мінімальне втручання у мову співрозмовника за максимального зосередження у ньому. Отже, щоб опанувати нерефлексивне слухання, треба навчитися уважно мовчати, демонструючи розуміння, доброзичливість та підтримку [38]. Такий прийом полегшує для того, хто говорить процес самовираження і допомагає слухачам краще розуміти сенс висловлювань, вловити, що стоїть за словами.

Рефлексивне слухання передбачає встановлення активного зворотного зв'язку з промовцем; дозволяє усунути перепони, спотворення інформації у процесі спілкування, точніше зрозуміти зміст висловлювань. Слід мати на увазі, що багато слів багатозначні і можуть розумітися різними людьми по-різному. Значення слова залежить від ситуації, від контексту, де воно використовується. Існує чотири основні прийоми рефлексивного слухання, які зазвичай застосовуються комплексно:

1) З'ясування. Це пряме звернення до того, хто говорить за уточненнями.

2) Відображення почуттів. Тут основна увага приділяється не змісту повідомлень, а почуттям, вираженим мовцем, емоційною складовою його висловлювань. Необхідно спробувати уявити себе замість розмовляючого, тобто використовувати такий механізм міжособистісного сприйняття, як емпатія.

3) Резюмування висловлювання підсумовує думки та почуття промовця.

4) Перефразування – формулювання тієї ж думки інакше. Мета перефразування – власне формулювання повідомлення того, хто говорить для перевірки точності розуміння [35].

Тренуючи вміння чути і розуміти, людина тренує також вміння висловлювати свої думки та почуття та вміння втілювати їх у дії.

Структура комунікативної активності студентів може змінюватися залежно від:

- віку: з віком комунікативна активність студентів може змінюватися.;
- статі: чоловіки та жінки можуть спілкуватися по-різному;
- культури: культура може впливати на те, як люди спілкуються;
- освіти: рівень освіти може впливати на комунікативні навички людини;
- особистості: особистісні характеристики людини можуть впливати на те, як вона спілкується.

У вітчизняній та зарубіжній психології існує багато підходів до визначення комунікативної активності. Спільним для них є те, що під комунікативною активністю, авторами розуміється складне утворення, до якого входять здатність адекватно і повно сприймати та оцінювати себе та інших людей, вміння керувати своїми емоціями, прийняття та підтримка іншої людини, знання, соціальні настанови, вміння та навички у сфері міжособистісного спілкування.

1.3. Особливості комунікативної активності студентів у процесі навчання

При аналізі комунікативної активності студентів слід звернути увагу на ті комунікативні якості, що впливають на ефективність взаємодії у вищому навчальному закладі, на вирішення студентами індивідуальних та спільних навчальних завдань, що забезпечують результативність процесу спілкування. В контексті нашого дослідження важливо розглянути поняття «успішне

спілкування». За визначенням науковців успішним спілкуванням вважають такий результат комунікативного процесу, при якому ефективними виступають як об'єктивні (досягнення мети , цілей, розв'язання завдань), так і суб'єктивні (задоволеність процесом спілкування, сприйняття партнера, встановлення взаєморозуміння тощо) характеристики спілкування. Отже, на основі даного визначення, таке поняття як «успішне – неуспішне спілкування», «ефективне – неефективне», «оптимальне – неоптимальне», «ускладнене – неускладнене» можна розглядати як синоніми, оскільки вони відображають рівень результативності комунікативного процесу. Необхідно розрізняти комунікативні особливості, що сприяють ефективному спілкуванню та ті, що перешкоджають успішності комунікативного процесу. Оптимальний процес спілкування сприяє розвитку комунікативної активності. Причини, що обмежують особистісну активність полягають у нестачі спілкування, та в різних формах його порушення [29].

Більшість дослідників вважають, що для ефективного спілкування партнери повинні володіти комунікативним здібностями та вміннями. Розглянемо детальніше, які саме комунікативні здібності, вміння, особливості загалом проявляються у комунікативній активності та забезпечують успішність спілкування.

Існують різні наукові точки зору щодо структури комунікативних здібностей. Так, наприклад, на думку Н. Волошиної в структурі комунікативних здібностей існують: база комунікативного потенціалу людини (комунікативні засоби, соціально-психологічні передумови до спілкування), нижній рівень виявлення комунікативних здібностей (навички спілкуватися), середній рівень комунікативної здібності (вміння спілкуватися), вищий рівень комунікативних здібностей [17].

За визначенням інших науковців до комунікативних здібностей належать перцептивні процеси (високий рівень спостережливості), при цьому велике значення надається емпатії. Домінуюче у складі комунікативних здібностей – потреба у соціальній взаємодії (як потяг до спілкування) [36].

Інтегральна теоретична модель структури комунікативних здібностей розглядається як гностична підструктура (здібність розуміти інших, вміння слухати партнера), експресивна підструктура (бути зрозумілим іншим, здібність до самовираження своєї особистості), інтеракційна (вимогливість до людей, уміння переконувати, такт, дисциплінованість, рішучість, ввічливість). Л. Савенкова, аналізуючи структури комунікативних здібностей наводить думки вчених, які вивчали дане явище в контексті педагогічних здібностей. Тобто, структурними компонентами комунікативних здібностей є емоційна стійкість; вольові якості, вимогливість та індивідуальний підхід вимогливість як риса характеру [49].

У своєму дослідженні І. Бруснова встановила взаємозв'язок комунікативних умінь з комунікативною активністю особистості, розглядаючи дану активність як специфічний вид діяльності в структурі спілкування, в діяльності по встановленні зв'язків з іншою людиною як об'єктом спілкування. Комунікативні уміння представленні в дослідженні як структурний елемент комунікативної активності (поряд з потребою у спілкуванні, оцінкою і оцінювальними діями), який виступає критерієм її сформованості на рівні поведінки. Володіння комунікативними вміннями перетворює процес стихійного спілкування в керований [14].

О. Леонтьев виділяв основні якості комунікативних умінь: вольові (контроль над поведінкою), увага (спостережливість, гнучкість), уміння соціальної перцепції, уміння розуміти, емпатія, уміння оптимально будувати свою мову в психологічному плані, уміння вербального та невербального контакту. Перелічені уміння сприяють ефективній реалізації комунікативної активності [46].

Деякі науковці розглядають активність у спілкуванні в єдності з умінням ініціювати спілкування, самостійністю, незалежністю у відношенні з партнером, умінням бути лідером, уважністю, умінням гнучко орієнтуватись в умовах спілкування, стриманістю, проникливістю, що забезпечують ефективність комунікативного процесу. Розвиток даних якостей визначається

не лише індивідуально-психологічними особливостями студентів, але й детермінованими умовами самої комунікативної діяльності [24].

На умінні висловлювати свою думку, брати участь у дискусії, уважно слухати іншого, передавати своє ставлення, давати емоційну оцінку, співвідносити власну мову з комунікативним контекстом висловлювання наголошує В. Грехнев [22].

Ряд дослідників окремо виділяють наступні інформаційні уміння: уміння генерувати ідею, кодувати її за допомогою символів (мова, немовні символи, інтонація), конструювати зміст інформації [6]. Такі уміння є важливими при передачі інформації.

Одним з проявів комунікативної активності є перцептивний бік спілкування. Такі науковці розглядають соціальну перцепцію у взаємозв'язку з успішним використанням індивідуального підходу, впливу соціальної перцепції на рівень спілкування.

Значну роль у спілкуванні відіграють ті комунікативні особливості, які відображають здатність особистості до невербального контакту. Уміння невербальної комунікації виступають зовнішньою формою прояву спрямованості та інтересів, помислів і установок, рівня професіоналізму спеціаліста [58]

Важливою характеристикою комунікативного процесу, що сприяє його ефективності та відображає рівень комунікативної активності є товариськість, комунікабельність, контактність [39].

На понятті «уміння встановлювати контакти»: уміння встановлювати ділові контакти і підтримувати комунікативні відносини наголошується у багатьох дослідженнях присвячених формуванню комунікативних умінь студентів у процесі підготовки у вищому навчальному закладі [11; 31; 62]. Результати дослідження показали, що ефективне формування комунікативних умінь можливе в умовах реального навчально-виховного процесу. Йдеться про важливість уміння побудувати ефективні контакти з іншими людьми, що передбачає актуалізацію комунікативної активності.

Питання індивідуально-психологічних особливостей комунікабельності студентів детально досліджено, на цій підставі обґрунтовано, що операційно-динамічні характеристики комунікабельності можна розглядати як комунікативну активність (прагнення до спілкування, ініціативність в процесі спілкування, легкість встановлення контактів та їх стійкість, широта кола спілкування), що впливає: а) на розвиток важливих властивостей особистості; б) на успішність навчальної і суспільної діяльності студентів; в) на пізнання себе і оточуючих. Наукові висновки підкреслюють актуальність оптимізації комунікативної активності студентів у навчально-виховному процесі [37].

Комунікативна активність, реалізація її оптимальних форм і рівнів розглядається як важливий компонент адаптації студента до стресової ситуації у закладі вищої освіти. У стані стресу такі характеристики спілкування як зворотній зв'язок, емоційність, впевненість, нервозність, жестикуляція виконують не лише комунікативну функцію, але й функцію саморегуляції психічної напруженості.

У дослідженнях багатьох науковців доведено залежність поведінки та взаємовідносин, що утворюються між суб'єктами в процесі комунікації, від особливостей особистісних характеристик тих, хто спілкуються. Підкреслено важливість взаємодії та сприйнятті партнера спілкування. Виокремлено головні чинники, що обумовлюють ефективність спілкування, а саме: ціль, ролі, вибір елементарних дій (репертуар елементів), послідовність поведінкових актів, мова і мовна діяльність, труднощі взаємодії та навички їх подолання. Всі чинники взаємопов'язані між собою і утворюють певну систему.

Розглянуто різні підходи та виділено три блоки характеристик, що сприяють або ускладнюють процес спілкування. Перший блок – особистісний: потреба у спілкуванні, відношення до себе, до інших, до діяльності спілкування, тобто, ті характеристики, які утворюють систему комунікативних установок особистості, визначають її спрямованість та характер спілкування. Другий блок – соціально-перцептивний: механізми міжособистісної перцепції, а також ті елементи когнітивної та емоційної сфери, які визначають точність і

адекватність міжособистісного сприймання. Третій блок – операційно-технічний: комунікативні вміння, які забезпечують самовираження, взаємодію, легкість, спонтанність, свободу спілкування [2; 8].

Активність у спілкуванні розглядають поряд із особливостями відношень до людей, чесністю, почуттям спільності, культурою поведінки, поступливістю як характеристики комунікативної сфери учасників спілкування [32].

Наступні соціально-психологічні та психологічні характеристики спілкування особистості в групі використовують, аналізуючи суб'єкта міжособистісного та ділового спілкування: спрямованість, установки, ціннісні орієнтації, система відношень особистості, стилі, стратегії взаємодії, соціально-перцептивні утворення, комунікативні навички та вміння, рольові, статусні позиції особистості і відповідність її поведінки соціокультурним та морально-етичним нормам. Дані характеристики можна розглядати як прояви комунікативної активності особистості в групі [7].

Важливим елементом комунікативної активності слід розглядати ініціативу. Однією з головних комунікативних особливостей особистості є стриманість, врівноваженість у спілкуванні, уміння організовувати спілкування, контролювати свої почуття [19].

Велике значення у формуванні ефективного спілкування науковці надають таким рисам як доброзичливість, життєрадісність, привітність. Значними для успішного спілкування є відвертість, довірливість (прояв довіри і впевненість у добросовісності, щирості того, з ким спілкуєшся).

Науковці виокремлюють інші важливі комунікативні особливості такі як: ввічливість, справедливість, взаєморозуміння, відкритість до спілкування, дотепність, впевненість в собі, самокритичність, дипломатичність, відсутність дріб'язковості, ненав'язливість, індивідуальний підхід у спілкуванні, відповідальність [21].

Досягнення взаєморозуміння й успішності комунікативного процесу загалом забезпечується завдяки емпатійним здібностям учасників спілкування. Узагальнюючи наукові дані, дослідник Т. Василишина наголошує, що

найпоширенішим розумінням поняття емпатії є тлумачення останньої як особливої здатності (властивості) суб'єкта до осягнення (відображення, проникнення, входження, прийняття, співучасті, співчуття) емоційних переживань (станів) і внутрішнього світу (думок) іншої людини, що дозволяє партнерам досягти взаємоузгодження позицій, взаєморозуміння, надає можливість обирати у відповідності з цим спільні засоби саморегуляції та взаєморегуляції у процесі міжособистісної взаємодії [13].

За своїм змістом поняття емпатії є близьким до ідентифікації (ототожнення себе з іншим), що розуміється як раціональне пізнання партнера спілкування. В основі емпатії полягає осягнення емоційного стану іншої людини, проникнення в її переживання [30].

У деяких дослідженнях стверджується, що емоційна природа емпатії відображається в тому, що ситуація іншого суб'єкта не стільки «осмислюється», скільки «відчувається». Важливість емпатійних здібностей у комунікативній активності полягає у можливості відчути емоційні переживання партнера, зрозуміти його, побудувати ефективну взаємодію та встановити зворотній зв'язок.

Результати емпіричних досліджень Т. Василишиної дозволили виділити провідні особливості емпатійної особистості. До них належать: спрямованість на пізнання й розуміння іншої людини, рефлексивність, товариськість, емоційна чутливість, здатність до антиципації та саморегуляції. Особливості проявів емпатійних якостей дозволяють розглядати їх як один з видів комунікативної активності, що полягає в емоційному співпереживанні внутрішнього світу співрозмовника та у відповідності до цього – виборі способів саморегуляції у процесі спілкування [13].

Слід відзначити важливу роль культури спілкування у системі комунікативних особливостей сучасної молоді. Серед сучасних психологів дану проблему досліджували Л. Бабій, О. Бодальов, Л. Орбан-Лембрик, Г. Чайка, Т. Чмут. Багато наукових джерел вказують на зв'язок між поняттям «культура спілкування» та наявністю у особистості комунікативних знань, умінь, навичок,

дотриманням морально-етичних норм, що сприяють успішному комунікативному процесу. Дослідники відзначають, що для досягнення культури спілкування особистість повинна проявити високий рівень комунікативної активності, спрямованої на вирішення комунікативних завдань та на успішність самого процесу спілкування [4; 39; 60].

Аналіз наукових джерел надав можливість звернути увагу на ті комунікативні особливості особистості, що не сприяють чи перешкоджають ефективності комунікативного процесу. Дослідженню завад на шляху досягнення успішного спілкування присвячені праці О. Бодальова, В. Куніциної, В. Лабунської, Е. Цуканової.

Так, наприклад, встановлено, що неформальні відносини, які утворюються між учасниками групи, можуть розглядатись як найбільш дієвий чинник ефективності групової взаємодії. Труднощі спілкування, зумовлені негативними міжособистісними відносинами, майже завжди відображаються на успішності вирішення групового завдання [32].

В результаті експериментальних досліджень науковець С. Коваль визначила ряд чинників, що перешкоджають створенню розвивальної комунікативної ситуації у ЗВО. До них належать: 1) індивідуально-психологічні особливості студентів; 2) особливості взаємовідносин викладачів та студентів; 3) індивідуально-психологічні особливості викладачів; 4) особливості неформальних міжособистісних стосунків викладачів і студентів; 5) міжособистісне спілкування студентів (егоїзм, завищена самооцінка, зарозумілість, самовпевненість, грубість; власна боязливість, сором’язливість, скованість; низький інтелектуальний рівень; неприродність поведінки; низький моральний і загальнокультурний рівень; взаємна недовіра; об’єктивні чинники (надмірна кількість студентів у групах, навчальне перевантаження) [26].

На основі емпіричних досліджень комунікативних бар’єрів серед студентів встановлено 3 групи характеристик учасників спілкування, що ускладнюють комунікативний процес. До них належать: 1) «надмірна активність» – самовпевненість, прагнення домінування, зарозумілість;

2) «байдужість» – відсутність емпатії, емоційна холодність, пасивне спостереження; 3) «скованість» – невпевненість у собі, присутність комплексів, тривожність, замкненість. Тобто, неадекватна комунікативна активність стає причиною порушень ефективності комунікативного процесу. Виявлено, що люди, які звичайно не відчувають труднощів у спілкуванні, при взаємодії з особами, яким ці труднощі притаманні, відчувають дискомфорт, напруження, що сприяє виникненню комунікативної перешкоди та деструкції спілкування [26, с. 87].

Ряд дослідників виділяють наступні комунікативні особливості, що перешкоджають ефективності спілкування: злість, замкнутість, підозрілість, роздратованість, невитриманість, підступність, жорстокість, почуттєву неприязнь, заздрість, зарозумілість, прагнення показати свою перевагу, інфантильність, егоцентризм, невпевненість, боязливість, агресивність, схильність говорити неправду, сором'язливість [47]. Перелічені комунікативні особливості також виступають проявами комунікативної активності. Проте, як уже відзначалось, вони не сприяють, а навпаки перешкоджають успішності спілкування, саме тому вони належать до к низької комунікативної активності з неефективними проявами.

Важливою характеристикою комунікативної активності є стиль спілкування. В психолого-педагогічній науці стиль спілкування співвідносять із стилем діяльності педагога, керівника. До проблеми стилю спілкування звертались ряд дослідників: О. Бодальов, В. Горяніна, В. Кан-Калік, В. Куніцина, Л. Орбан-Лембрик, Ю. Чуфаровський.

В науковій літературі проблема класифікації стилів спілкування не має однозначного вирішення. Одні дослідники дотримуються відомої класифікації К. Левіна, що акцентує авторитарний, демократичний та ліберальний стилі керівництва. Інші дають власне визначення та класифікацію стилів.

Так, М. Тоба визначаючи стиль як форму, в якій відбувається обмін актами спілкування, виділяє прагматичний (учасник спілкування використовує партнера як засіб досягнення власних цілей) та альтруїстичний (інтереси

партнера найважливіші) стилі [55].

У інших наукових дослідженнях стиль спілкування розглядають як поєднання внутрішніх спонук діяльності (вчитель) та їхній зовнішній прояв. Стиль вчителя визначається як інтегральна характеристика його діяльності, в якій поєднані емоційні компоненти, що створюють мотиваційну основу виховання; когнітивні компоненти, утворені з педагогічних поглядів та переконань, операційні компоненти, які являють собою сукупність вербальних і невербальних засобів спілкування з учнями [5].

Стиль спілкування педагога створює умови для творчості в навчальній діяльності, забезпечує сприятливий психологічний клімат в студентському та вчительському колективі, сприяє формуванню та розвитку особистості студента.

Стиль спілкування також розглядають через призму взаємодії педагога з учнями. Дане поняття тлумачиться як система методів і засобів спілкування. Адекватне співвідношення стабільності дій та вчинків педагога з властивим йому стилем керівництва, а також динамікою взаємин із студентами вважається у даному випадку головним [16].

Дослідник Т. Аргентова вважає, що в основі стилю спілкування полягає відповідність системи засобів і способів, що використовує людина у спілкуванні, характеру міжособистісних відносин в групі у період взаємодії, психологічним особливостям партнерів, специфіці взаємодії. Гнучкий, ригідний та перехідний стилі спілкування розглядаються, як найбільш вдалі [48].

Деякі науковці визначають стиль спілкування як індивідуальну сталу форму комунікативної поведінки людини, яка проявляється в будь-яких умовах взаємодії – в ділових і особистісних відносинах, в керівництві, у виховних розмовах, в способах прийняття і втілення рішень, в обраних прийомах психологічного впливу на людей, в методах вирішення міжособистісних та ділових конфліктів. Сформований стійкий індивідуальний стиль спілкування свідчить про рівень комунікативної майстерності, досягнутий особистістю. Вважається, що стиль допускає подальше оволодіння нових умінь та навичок

спілкування, засобів впливу на людей, способів зняття напруженості і пристосування, адаптації, подолання труднощів. Особливий вплив на стиль спілкування людини має її професійна діяльність.

Стиль діяльності у спілкуванні – це в значній мірі характеристика конкретних способів реалізації комунікативного потенціалу особистості в самому процесі спілкування. Характер участі особистості у спілкуванні в кожному стилі виражений по-різному. В авторитарному стилі участь особистості у спілкуванні з іншими набуває поглинання спільної діяльності діяльністю одного з її учасників, у ліберальному стилі можна говорити про бездіяльність або недостатню діяльність особистості у спілкуванні. Оптимальна ж участь особистості у спілкуванні завжди припускає рівноправні відносини всіх учасників спільної комунікативної діяльності, діалогічної форми взаємодії [7].

Стиль спілкування може відображати специфіку взаємовідносин між особистостями, втілювати різноманітність та неповторність учасників спілкування.

Під стилем спілкування розуміють сукупність стійких прийомів ведення самого процесу спілкування, що часто використовується в повсякденному житті. Головними вважаються особистісні, пізнавальні, емоційні та ініціативні характеристики стилів спілкування. Особистісні характеристики стилю відображають перевагу його оцінок або проявів соціально-психологічних, індивідуально-психологічних якостей особистості. Пізнавальні характеристики оцінюють стиль з точки зору його інформаційної повноти, змістовності, доступності, логічності викладу, адекватності використання засобів спілкування. Емоційні характеристики відображають емоційну насиченість стилю, а ініціативні – засоби впливу на свідомість і волю співрозмовника.

Отже, беручи до уваги різні точки зору дослідників, можна зробити висновок, що стиль спілкування у більшості випадків розуміють як сукупність конкретних принципів, норм, методів, прийомів реалізації комунікативної активності особистості в взаємодії з іншими людьми.

При співвіднесенні типу спілкування із стилем діяльності доцільно скористатись традиційною характеристикою стилів спілкування К. Левіна. Встановлено, що при авторитарному стилі взаємодії поряд із збільшенням об'єму роботи погіршується психологічний стан учасників спільної діяльності (зниження мотивації, творчого підходу, згуртованості групи і зростання агресивності та тривожності). При ліберальному стилі відносин різко знижується продуктивність роботи, погіршується її якість, а діяльність групи набуває ігрового характеру. На думку дослідника найбільш продуктивним являється демократичний стиль спілкування, який забезпечує суб'єкт-суб'єктну взаємодію. У наш час дослідники використовують інші назви для опису вказаних стилів: директивний, колегіальний, потуральний.

Як зазначає Н. Вітюк характер участі особистості у спілкуванні з іншими людьми у кожному стилі виражений по-різному. В авторитарному стилі ця участь набуває форми своєрідного поглинання спільної діяльності діяльністю одного з її учасників, у ліберальному спілкуванні можна говорити про бездіяльність або недостатню діяльність особистості у комунікативному процесі. Оптимальна ж участь особистості у спілкуванні завжди припускає або має на увазі рівноправні відносини всіх учасників спілкування, діалогічної форми взаємодії [15].

На основі емпіричних досліджень М. Тоба виявила взаємозв'язок між стилем спілкування та ціннісними орієнтаціями особистості педагогів. Зокрема, до найважливіших інструментальних цінностей (тобто цінностей-засобів, що служать досягненню термінальних) педагоги з діалогічним стилем насамперед відносять: широту поглядів (вміння розуміти іншу точку зору, поважати чужі смаки), чесність, чуйність, терпимість, хороші манери, життєрадісність. Для педагогів з іншими стилями спілкування характерна зовсім інша ієрархія інструментальних цінностей: нетерпимість до недоліків в собі та інших, тверда воля (вміння настояти на своєму), високі домагання, готовність відстоювати свою думку, раціоналізм, дисциплінованість [55].

Узагальнення досліджень щодо стилю спілкування дозволяють

розглядати даний феномен як напрямок та особливості прояву комунікативної активності у процесі взаємодії, визначати засоби та способи її реалізації. Від стилю спілкування залежить ефективність формування особистісних відносин в навчальній групі, а також успішність навчання і виховання. Про це переконливо свідчать результати численних досліджень науковців.

Загалом, результати теоретичного аналізу комунікативних особливостей дозволяють виокремити ті, що відображають спрямованість особистості на спілкування, наявність комунікативних знань, умінь, навичок, суб'єкт-суб'єктну взаємодію, соціально-перцептивних здібностей, гуманістичні комунікативні установки, комунікативну культуру загалом і забезпечують успішність, ефективність комунікативного процесу, досягнення мети спілкування та вирішення комунікативних завдань [53].

Під комунікативними особливостями, що перешкоджають процесу спілкування можна розглядати ті характеристики, які відображають недостатній рівень розвитку комунікативних знань, умінь, навичок, культури спілкування та комунікативної активності загалом.

Комунікативна активність студентів є важливою складовою навчального процесу, що впливає на його результативність та загальне формування особистості майбутнього фахівця. Її особливості визначаються низкою факторів, таких як:

1. Вікові особливості:

Молодші студенти: схильні до емоційного спілкування, прагнуть до самоствердження, часто не вміють чітко формулювати свої думки.

Старші студенти: стають більш самостійними, впевненими, вміють критично мислити, аргументувати свою позицію, вести конструктивну дискусію.

2. Рівень підготовки:

Студенти з високим рівнем підготовки: активні на заняттях, чітко формулюють свої думки, ставлять запитання, пропонують власні ідеї.

Студенти з низьким рівнем підготовки: пасивні на заняттях, бояться

помилитися, не ставлять запитань, не пропонують власних ідей.

3. Індивідуально-психологічні особливості:

Екстраверти: схильні до відкритого спілкування, легко знаходять контакт з іншими людьми.

Інтроверти: схильні до закритого спілкування, відчувають дискомфорт у великих групах людей.

4. Стиль навчання:

Візуали: краще сприймають інформацію візуально, потребують наочних матеріалів.

Аудиали: краще сприймають інформацію на слух, потребують пояснень та коментарів.

Кінестетики: краще сприймають інформацію через рухи та дії, потребують практичних завдань.

5. Методи та форми навчання:

Лекції: сприяють пасивному сприйняттю інформації, обмежують комунікативну активність студентів.

Практичні заняття: сприяють активному сприйняттю інформації, стимулюють комунікативну активність студентів.

Інтерактивні методи навчання: (дискусії, мозковий штурм, рольові ігри) сприяють активному спілкуванню студентів, розвитку їхніх комунікативних навичок.

6. Мікроклімат у групі:

Сприятливий мікроклімат: студенти відчувають себе комфортно, вільно висловлюють свої думки, не бояться помилитися.

Несприятливий мікроклімат: студенти відчувають себе скуто, бояться висловлювати свої думки, бояться помилитися.

7. Особистість викладача:

Авторитарний викладач: пригнічує комунікативну активність студентів.

Демократичний викладач: стимулює комунікативну активність студентів.

Розвинена комунікативна активність студентів сприяє: кращому

засвоєнню навчального матеріалу, розвитку критичного мислення, вмінню аргументувати свою позицію, вмінню вести конструктивну дискусію, розвитку навичок командної роботи, підвищенню впевненості в собі, кращій адаптації до професійної діяльності.

Таким чином, комунікативна активність студентів є важливою складовою навчального процесу, що впливає на його результативність та загальне формування особистості майбутнього фахівця.

Узагальнення теоретичних досліджень науковців дозволило виділити ряд характерних особливостей прояву комунікативної активності:

- комунікативні установки як внутрішній стан готовності до процесу спілкування,
- як стійке переконання при погляді на себе та партнера по взаємодії;
- потреба у спілкуванні як мотиваційна основа комунікативного потенціалу;
- комунікативні здібності, вміння навички, якості та властивості, що відображають прояви комунікативних особливостей;
- стиль взаємодії як сукупність конкретних методів, способів і засобів реалізації комунікативної активності особистості в певній ситуації спілкування.

Необхідно акцентувати важливість врахування особливостей комунікативної активності, при організації процесів спілкування в навчальній та пізнавальній діяльності. Недостатній рівень розвитку комунікативної активності перешкоджатиме ефективності процесу спілкування, засвоєнню нової інформації та пізнавальної активності. Йдеться про необхідність оптимізації складових комунікативної активності. Крім того, з нашої точки зору існуюча система психологічної (зокрема комунікативної) підготовки випускника вищої школи недостатньо спрямована на розвиток комунікативної активності. Навчально-виховний процес передбачає в основному формування професійно важливих знань та умінь. В Україні традиційна модель освіти, в тому числі і вищої, більше зорієнтована на пізнавально-інформаційний підхід. Недостатня увага приділяється комунікативній підготовці, яка вважається

другорядною або не реалізується, що породжує протиріччя між:

- фундаментальною теоретичною освітою майбутніх спеціалістів і недостатнім рівнем їх підготовки до організації взаємодії з учасниками виробничого процесу;

- необхідністю підвищення ефективності процесу формування комунікативної підготовки студентів і відсутністю належної теоретичної і методологічної бази, яка сприяє ефективному вирішенню проблеми;

- потенційними комунікативними можливостями профілюючих дисциплін і психолого-педагогічного ряду та неможливістю їхньої реалізації в традиційних формах і методах навчання.

Виявлені протиріччя дозволяють розглядати оптимізацію комунікативної активності студента та її складові з метою досягнення успішності спілкування та ефективності навчальної діяльності, що є важливим напрямком в загальній системі професійного навчання в умовах вищого навчального закладу. Дійсно, постановка питання про спеціальну комунікативну підготовку фахівця в системі вищої школи пов’язана з усвідомленням тієї ролі, яку виконує спілкування у навчальній діяльності, у подальшій фаховій діяльності, у взаємодії між людьми загалом.

Оптимізація навчально-виховного процесу зумовлює необхідність удосконалення комунікативного впливу. Оптимальне проходження комунікативної підготовки – важлива умова підвищення ефективності навчання і формування особистості студента.

У дослідженні Т. Тихонової відображено взаємозв’язок впливу комунікативної підготовки та результативності спільної навчально-пізнавальної діяльності. Зокрема, серед напрямків досягнення результату спільної навчально-пізнавальної діяльності виокремлюється актуалізація соціально-комунікативних властивостей партнерів та організація семантичних засобів спілкування, формування комунікативних навичок спілкування, оптимізацію взаєморозуміння [27]. Особливу увагу науковець Т. Терещук, приділяє необхідності введення навчання комунікативним якостям до загального

навчально-виховного процесу. Зокрема, підвищення рівня комунікативної підготовки студента можливе за умови засвоєння активних методик у цілісній системі психологічної підготовки у вищому навчальному закладі [53].

Таким чином, аналіз наукової літератури дозволив нам уточнити сутнісні характеристики та структурні складові комунікативної активності, на які необхідно впливати у педагогічному процесі, а також розглянути запропоновані дослідниками шляхи її формування.

Загалом, комунікативна активність виступає головною, невід'ємною характеристикою особистості як суб'єкта спілкування. Комунікативна активність проявляється у комунікативних особливостях особистості, і, як наслідок, у ступені ефективності процесу спілкування. До структури комунікативної активності входять когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти критеріями яких виступають потреба у спілкуванні як мотиваційна основа, комунікативні якості, що характеризують особистість у процесі спілкування (комунікативні установки, знання, вміння, навички, комунікативні властивості), стиль спілкування як прийоми та методи реалізації комунікативної активності. Ці складові перебувають у взаємодії, визначають та взаємодоповнюють один одного. Водночас, вони співвідносяться з пізнавальною активністю, виступаючи засобами оволодіння знань та відображення їх на практиці. А отже, постає потреба вивчення рівня розвитку складових комунікативної активності, їх відображення у пізнавальній активності та накреслення шляхів оптимізації цих складових з метою підвищення ефективності навчальної діяльності.

РОЗДІЛ 2
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ АКТИВНОСТІ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

2.1. Методика й організація проведення експериментальної роботи

Експериментальне дослідження проводилося в декілька етапів. Метою констатувального етапу було встановлення реального рівня сформованості комунікативних характеристик та комунікативної активності студентів. В результаті вивчено мотивацію навчання у ЗВО, рівень потреби у спілкуванні.

У дослідженні брали участь студенти другого, третього та четвертого курсів Запорізького національного університету, які навчаються на факультеті соціальної педагогіки та психології за освітньо-професійною програмою «Соціальна педагогіка». Всього в експериментальній роботі брало участь 43 студента денної та заочної форм навчання: 17 студентів навчаються на другому курсі, 13 студентів на третьому курсі та 13 студентів на четвертому курсі.

Відповідно до розуміння природи комунікативних особливостей нами була розроблена програма дослідження, що включає два блоки методик.

Перший методичний блок передбачав вивчення власне комунікативних характеристик. Теоретичною основою емпіричного вивчення комунікативних особливостей служили позиції щодо досліджених нами їхніх структурних компонентів, комунікативних складових навчальної діяльності та особливостей прояву комунікативної активності. Відповідно до цього перший блок методик спрямований безпосередньо на вивчення комунікативних особливостей та комунікативної активності. Зокрема, досліджувались: рівень потреби у спілкуванні, комунікативні установки, соціально-перцептивні (зокрема, емпатійні) здібності, оцінка комунікативних якостей в системі цінностей, стилі

спілкування.

За допомогою другого блоку методик досліджувалась ефективність навчальної діяльності: мотивація навчання у структурі комунікативної підготовки студентів, відношення до навчання в системі ціннісних орієнтацій студентів, спрямованість особистості на вирішення комунікативних завдань, взаємозв'язок між рівнем розвитку комунікативних якостей та ефективністю їх навчання.

В процесі експериментальної роботи використано комплекс взаємодоповнюючих методик.

На етапі дослідження спілкування як особистісна потреба студента у ЗВО вивчалось за допомогою методики для визначення рівня потреби спілкування (Ю. Орлов, В. Шкуркін, Л. Орлова). Тест містить твердження, які корелюють із ознаками двох протилежних груп: з високим і низьким рівнем потреби у спілкуванні. За допомогою даного тесту виділяють п'ять рівнів потреби у спілкуванні: низький, нижче середнього, середній, вище середнього, високий.

Для визначення ефективності навчальної діяльності у закладі вищої освіти використано методику «Мотивація навчання у ВНЗ», запропоновану Т. Ільїною. У ній є три шкали: «придбання знань» (прагнення до придбання знань, допитливість); «оволодіння професією» (прагнення опанувати професійними знаннями і сформувати професійно важливі якості); «одержання диплома» (прагнення придбати диплом при формальному засвоєнні знань, прагнення до пошуку обхідних шляхів при здачі іспитів і заліків). Методика включає 50 тверджень, з якими опитувані погоджуються або ні. Крім того, перевага у студента двох перших мотивів свідчить про адекватність вибору обраної професії.

Для дослідження складових комунікативних особливостей та пізнавальної активності в системі ціннісних орієнтацій сучасного студента використано методику М. Рокича «Ціннісні орієнтації». Дана методика дозволяє, по-перше, проаналізувати ієрархію цінностей особистості з точки зору того, як вони відображають довготривалу життєву перспективу, тобто, що людина цінить

зараз і до чого прагне в майбутньому (термінальні цінності); по-друге, ієрархію цінностей-засобів (інструментальні цінності). Цінності, запропоновані в методиці М. Рокича, в узагальненому вигляді відображають найбільш актуальні цінності людини, яка живе в сучасному розвиненому суспільстві. Серед усього набору цінностей детальному аналізу піддавалися позиції цінностей, що відображають пізнавальну активність студентів через призму їх комунікативних властивостей. З цією метою виділено 2 групи цінностей.

До першої належать ті, що відображають життєві плани в рамках навчання в коледжі та подальшого професійного становлення (цінності навчання та пізнавальної активності): життєва мудрість (зрілість суджень і здоровий глузд, досягнений життєвим досвідом), цікава робота, активна діяльність (повнота і емоційна насиченість життя), свобода дій і вчинків, розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне удосконалення), пізнання (можливість розширення свого світогляду, освіти, загальної культури, інтелектуальний розвиток), продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей), творчість (можливість творчої діяльності.

Друга група включає комунікативні засоби реалізації вищевказаних планів (комунікативні характеристики як цінності): вихованість (хороші манери), відповідальність, чесність, незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче), життєрадісність (почуття гумору), непримиримість до недоліків в собі та інших, самоконтроль (стриманість, самодисципліна), тверда воля, сміливість у відстоюванні своєї думки, своїх поглядів, раціоналізм (вміння тверезо і логічно мислити), акуратність (чистоплотність), високі запити (високі вимоги до життя і високий рівень домагань), ретельність (дисциплінованість), незалежність, освіченість (широта знань), терпимість до поглядів інших, широта поглядів, ефективність в справах (працелюбність), чуйність.

Водночас серед учасників дослідження проводилось опитування. Розроблена нами анкета включала 18 запитань, кожне з яких передбачало декілька варіантів відповідей (додаток А). Питання опитувальника спрямовані

на вивчення: особливостей спілкування з одногрупниками (питання 1, 2, 3), рівня задоволення потреби спілкування в атмосфері студентської групи (питання 10), навчальної активності студента (питання 4, 12, 15,), відношення до навчальних дисциплін (питання 14, 17), рівня задоволення пізнавальної потреби в ситуації академічної групи (питання 11), мотивації навчання (питання 13), характеру проблем, які викликають зацікавленість у студентів в процесі навчальної діяльності (питання 5), особливостей засвоєння навчального матеріалу (питання 7, 8), характеристик взаємодії викладачів із студентами (питання 9), суб'єктивного оцінювання власної успішності (питання 18).

В результаті використання зазначених методик було виявлено загальні тенденції відповідності між комунікативними особливостями, мотивацією навчання студентів та процесом спілкування, в рамках якого відбувається вся навчальна діяльність.

Вивчення комунікативних установок студентів проводилось на основі методики діагностики комунікативної установки В. Бойка та діагностики комунікативної толерантності (В. Бойко). За допомогою методики комунікативної установки, розглядались такі компоненти негативної комунікативної установки (НКУ) у відношенні до інших людей та їх оцінці: прихована жорстокість; відкрита жорстокість – людина не приховує і не пом'якшує свої негативні оцінки і щодо більшості оточуючих, робить різкі, однозначні висновки, які практично не змінює; обґрунтований негативізм – відображається у негативно обґрунтованих висновках стосовно деяких особистостей та сторін взаємодії; бурчання – схильність робити необґрунтовані узагальнення негативних фактів при взаємодії з партнерами і спостереженні за соціальною дійсністю; негативний особистий досвід спілкування – відображає ступень взаємодії із знайомими, друзями та партнерами у спільній діяльності.

Комунікативна установка відображається на рівні комунікативної толерантності. Дослідники виділяють чотири рівні комунікативної толерантності: 1) ситуативний рівень – фіксується у відношенні певної особистості до конкретної людини; 2) рівень типової комунікативної

толерантності – виявляється у відношенні людини до збірних типів особистостей чи груп людей (нація, соціальний прошарок, представники певної професії); 3) професійний рівень – відношення до людей, з якими особистість взаємодіє з приводу професійної діяльності; 4) рівень загальної комунікативної толерантності – показує тенденції відношення до людей взагалі, зумовлені життєвим досвідом, установками, особливостями характеру, моральними принципами, станом психічного здоров'я людини. Загальна комунікативна толерантність поєднує в собі вище перелічені рівні. Вивчення низького рівня загальної комунікативної толерантності дає змогу дослідити тенденції відношення особистості до партнерів по спілкуванню. Для самоперевірки комунікативної установки учасникам експерименту було запропоновано вивчити власну комунікативну толерантність за рядом поведінкових ознак. До ознак низької комунікативної толерантності автор методики відносить: неприйняття індивідуальності іншого, взірець при оцінюванні інших – власне Я, категоричність та консерватизм, невміння пом'якшувати враження про некомунікабельні риси партнера, прагнення перевиховати партнера, невміння пробачати помилки іншому, прагнення змінити партнера під свої потреби, нетерпимість до фізичних чи психічних вад людини, невміння пристосовуватись до партнерів.

Методами вивчення комунікативних особливостей студентів, зокрема, стилю спілкування, були також індивідуальні бесіди. Додатково з метою вивчення ефективності навчання до уваги бралась успішність студентів на екзаменаційних сесіях. Паралельно проводилась робота по вивчення колективу студентської групи за допомогою спостережень та відвідувань лекційних і практичних занять.

На формувальному етапі дослідження було обґрунтовано ефективність комунікативної підготовки студентів, розроблено та впроваджено у експериментальній групі методику формування комунікативної активності студентів, яка складається з трьох форм впливу: теоретичне навчання ефективній комунікативній поведінці, здобуття практичних вмінь та навичок та

актуалізація самостійної роботи студентів.

Контрольний етап експерименту проводиться на основі методики дослідження, яка використовувалася на констатувальному етапі експерименту. Отримані матеріали підлягали кількісному та якісному аналізу. Отримані результати формувального етапу експерименту порівнювалися з даними констатувального етапу експерименту. Це порівняння відбувалося як по відношенню до самої експериментальної групи, так і по відношенню до контрольної групи, яка не приймала участі в експерименті.

Аналіз отриманих результатів, їх співвіднесення з поставленими завданнями, виступили основою для подальшого формулювання висновків.

2.2. Дослідження рівня сформованості комунікативної активності студентів

Потреба спілкування побудована на основі фундаментального прагнення людини до спільності та співпраці і пронизує усі сфери людського життя. В студентський період така потреба знаходить своє відображення в атмосфері вищого навчального закладу.

Провідною діяльністю студента є навчання, спрямоване на здобуття за допомогою засобів спілкування теоретичних знань і пов’язаних з ними умінь і навичок в різних галузях суспільного знання. У вищий школі спілкування молодої людини набирає якісно нового змісту, умови якого залежать від специфіки діяльності самого закладу освіти і особливостей тієї групи, де навчається особистість.

Залежно від того, наскільки це нове спілкування буде задовольняти особистість, наскільки вона зможе себе реалізувати в ньому, настільки ефективнішою буде діяльність (а в даному випадку – навчання) студента.

Крім того, рівень потреби у спілкуванні виступає компонентом комунікативних особливостей особистості, визначаючи її комунікативну

активність. Рівень потреби у спілкуванні виступає одним із комунікативних компонентів навчальної діяльності. Водночас, потреба у спілкуванні постає як важливий елемент оптимізації комунікативної активності студентів у вищому навчальному закладі. З огляду на зазначене потребу спілкування необхідно розглядати як одну з умов успішного навчання.

Для дослідження проблеми потреби у спілкуванні використано тест «Рівень потреби у спілкуванні» та «Мотивація навчання у ВНЗ».

Аналіз результатів опитування студентів щодо рівня потреби у спілкуванні показав, що серед них переважають нижче середнього (27,9%) та середній (34,9%) рівні потреби у спілкуванні. Високий рівень має найнижчий показник – 7,0%. Серед опитуваних 4-го курсу такий показник відсутній взагалі. Причини такого явища стане предметом детального вивчення в подальшому дослідженні, але факт залишається фактом – до четвертого курсу студенти потрохи втрачають жагу до спілкування зі своїми однолітками, надаючи перевагу спілкуванню в іншому середовищі, не пов’язаному з закладом вищої освіти (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Визначення рівня потреби у спілкуванні на констатувальному етапі

Рівень потреби у спілкуванні	Курси			Разом
	2	3	4	
Низький	5,9%	15,4%	23,1%	13,9%
Нижче середнього	23,5%	23,1%	38,5%	27,9%
Середній	35,3%	38,5%	30,8%	34,9%
Вище середнього	23,5%	15,4%	7,7%	16,3%
Високий	11,8%	7,7%	-	7,0%

Згідно даних таблиці серед студентів другого курсу домінує середній рівень потреби у спілкуванні (35,3%). Розвиток потреби у спілкуванні нижче середнього рівня властивий 23,5% студентів. Рівень вище середнього даної потреби характерний 23,5%, високий – 11,8% студентів 2-го курсу. Низький

рівень встановлено у 5,9% досліджуваних.

Серед студентів третього курсу виявлено 15,4% опитуваних із низьким рівнем потреби у спілкуванні. Нижче середнього рівня потреби у спілкуванні характерно 23,1% третьокурсників. Середній рівень даної потреби притаманний 38,5%, вище середнього – 15,4%, високий – 7,7%.

Результати опитування четвертокурсників показали у них домінування нижче середнього рівня потреби у спілкуванні (38,5%). Низький рівень виявлено у 23,1%, середній рівень – у 30,8%, вище середнього – у 7,7% студентів. Високий рівень спілкування не простежений серед студентів четвертого курсу.

Як бачимо, ієрархія поширення серед студентів рівнів потреби у спілкуванні стала на всіх курсах. Згідно результатів методики, найбільш оптимальний розвиток потреби у спілкуванні спостерігається серед другокурсників (у порівнянні з опитуваними інших вікових груп). Так, у студентів другого курсу найнижчі показники низького рівня потреби у спілкуванні та найвищі – високого та вище середнього. Низький розвиток потреби у спілкуванні простежується серед опитуваних четвертого курсу. Тобто, для показників середнього та вище середнього рівня потреби у спілкуванні характерна тенденція зменшення з віком відсотку студентів.

Кількісний аналіз даних методики «Мотивація навчання у ВНЗ» дав можливість виявити переважаючі мотиви навчання у ЗВО серед студентів 2-х, 3-х, 4-х курсів (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Мотивація навчання студентів у закладі вищої освіти на констатувальному етапі

Мотивація навчання	Курси			Разом
	2	3	4	
Здобуток знань	29,4%	30,8%	23,1%	27,9%
Оволодіння професією	23,5%	15,4%	23,1%	20,9%
Одержання диплому	47,1%	53,8%	53,8%	51,2%

Мотивація «одержання диплому» є домінуючою серед досліджуваних студентів. Мотивація «здобутку знань» займає другу позицію. Мотивація «оволодіння професією» має найнижчі показники.

Тобто, у навчальній діяльності студентів ми прослідкували таку ієрархію мотивів: одержання диплому, придбання знань, оволодіння професією.

У кількісному співвідношенні мотиву «здобутку знань» надають перевагу 27,9% студентів, 20,9% прагнуть оволодіти професією, 51,2% студентів навчаються у ЗВО, щоб одержати диплом.

Розглянемо детальніше одержані результати кожної групи опитуваних.

Мотиву «здобутку знань» надають перевагу 29,4% студентів другого курсу. Мотивація на оволодіння професією домінує всього у 23,5%. Більшість студентів (47,1%) навчаються у закладі вищої освіти з метою одержання диплому.

Серед студентів третього курсу мотив «здобутку знань» є актуальний для 30,8%. Заради оволодіння професією навчається 15,4% опитуваних. Найбільш поширеним серед третьокурсників виявився мотив «отримання диплому» (53,8%).

Студенти четвертого курсу також надають перевагу мотиву «отримання диплому» (53,8%). Мотивованих на оволодіння професією виявилось 23,1%. Здобутку знань як мотив навчання у ЗВО є актуальний для 23,1% досліджуваних.

Досить інформативним є порівняння даних за визначенням мотивації навчання у ЗВО та виявленням рівня потреби у спілкуванні.

Співвідношення рівня потреби у спілкуванні та мотивації навчання відображено у таблиці 2.3.

Так, серед студентів переважає середній та нижчий середнього рівні потреби у спілкуванні. Відповідно більшість студентів основним мотивом навчання у ЗВО бачать здобуття вищої освіти. Серед опитуваних, в яких домінує мотив «здобутку знань», більшість мають середній рівень потреби у спілкуванні.

Таблиця 2.3

Взаємозв’язок рівня потреби у спілкуванні та мотивації навчання на констатувальному етапі

Рівень потреби у спілкуванні / Мотивація навчання	Низький	Нижче середн.	Середній	Вище середн.	Високий
	кількість студентів				
Здобуток знань	3	2	4	2	1
Оволодіння професією	2	4	2	1	0
Одержання диплому	1	6	9	4	2

Для 20,9% студентів основний мотив навчання у ЗВО – оволодіння професією. Серед них більшість мають рівень потреби у спілкуванні нижче середнього. Високий рівень потреби у спілкуванні у даної категорії студентів не спостерігається. Більшість студентів (51,2%) навчаються у ЗВО, щоб одержати диплом. Серед них більшість мають середній рівень потреби у спілкуванні.

Розглядаючи потребу у спілкуванні як джерело комунікативної активності, можна простежити рівень її розвитку серед сучасних студентів. Зокрема, домінування високих показників середнього та нижче середнього рівнів потреби у спілкуванні вказують на низьку комунікативну активність опитуваних. Разом з тим, в опитуваних, які характеризуються низькою комунікативною активністю, спостерігається перевага мотивів оволодіння професією та одержання диплому. Мотив «здобутку знань» у цієї категорії студентів має найнижчі показники. Тобто, результати дослідження відображають вплив комунікативної активності на ефективність навчання.

Підсумовуючи результати дослідження потреби у спілкуванні студентів, можна зробити наступні висновки: у студентів переважає середній та нижче середнього рівні потреби у спілкуванні, відповідно – низька комунікативна активність; основна мотивація навчання молоді у ЗВО – одержання диплому, відповідно малий відсоток студентів адекватно обрав професію;

Подальша робота має бути спрямована на формування сприятливих

міжособистісних відносин в студентській групі та задоволення спілкуванням, на актуалізацію потреби спілкуванні як умови спонукання комунікативної активності та адекватної мотивації навчання.

Наступним кроком експерименту було дослідження співвідношення комунікативної та пізнавальної активності в системі ціннісних орієнтацій студентів

Ефективність навчальної діяльності студентів значною мірою залежить від їх пізнавальної активності. Наявність потреби у пізнанні нового спонукає до комунікативної активності (рис. 2.1.).

Рисунок 2.1. – Взаємозв’язок пізнавальної та комунікативної активності в процесі навчальної діяльності студентів

У дослідженні актуальним для нас постало питання ставлення сучасної молоді до пізнавальної та комунікативної активності. Ставлення до

пізнавальної та комунікативної активності знаходить відображення у системі ціннісних орієнтацій особистості. Знання ступеню сформованості ціннісних орієнтацій особистості, їхньої ієрархії дають можливість здійснювати цілеспрямоване виховання особистості. Ціннісні орієнтації впливають на вибір особистістю певного виду діяльності, на відношення до цієї діяльності, на визначення місця людини в суспільстві в цілому. Система цінностей утворює внутрішній стрижень культури, духовну квінтесенцію потреб та інтересів індивідів. Виступаючи мотивом соціальної дії, вона відображається на формуванні ціннісних орієнтацій.

Як було відзначено у першому розділі, недостатньо дослідженим виявилось питання співвідношення комунікативної та пізнавальної активності в системі ціннісних орієнтацій особистості. Для аналізу даної проблеми нами використовувались різні методи. Зокрема, зупинимось на результатах методики М. Рокича, яка дозволяє, по-перше, проаналізувати ієрархію ціннісних орієнтацій особистості з точки зору того, як вона відображає довготривалу життєву перспективу, тобто, що людина цінує на даний момент і до чого прагне в майбутньому (термінальні цінності); по-друге, ієрархію цінностей-засобів (інструментальні цінності). Цінності, запропоновані в методиці М. Рокича, в узагальненому вигляді відображають найбільш актуальні цінності людини, яка живе в сучасному розвиненому суспільстві.

Проаналізуємо загальний стан ієрархії цінностей. Серед усього набору цінностей детальному аналізу піддавалися позиції цінностей, що відображають комунікативну та пізнавальну активність студентів. З цією метою виокремимо 2 групи цінностей: 1) ті, що відображають життєві плани в рамках навчання в університеті та подальшого професійного становлення (цінності навчання та пізнавальної активності); 2) комунікативні засоби реалізації вищевказаних планів (комунікативні характеристики як цінності).

Перша група виділена серед термінальних цінностей, друга – серед інструментальних.

Переважаючими серед термінальних цінностями, що відображають

довготривалу життєву перспективу виявились: здоров'я (1 ранг), кохання (2), щасливе сімейне життя (3), матеріальне забезпечення (4), впевненість в собі (5). Найменш значущими для сучасної молоді виявились продуктивне життя (14), розваги (15), щастя інших (16), творчість (17), краса природи і мистецтва (18).

Аналіз результатів показує, що для студентів навчання та пізнавальна активності як цінність не є пріоритетними. Так, найвищу позицію (6 ранг) займає життєва мудрість. Наступними переважаючими цінностями виявились цікава робота (8 ранг) та активна діяльність (9 ранг). Свобода дій і вчинків не є досить важливою для сучасної молодої людини і займає 11 ранг. Дослідження показало, що такі важливі для студента цінності як розвиток, пізнання, продуктивне життя та творчість займають останні позиції в ієрархії ціннісної системи.

Постає необхідність звернути належну увагу на мотивацію навчання у ЗВО усіх форм власності в українському освітньому середовищі, виявити причини знецінення даних пізнавальних потреб, розкрити причинно-наслідкові зв'язки з реформуванням та інноваціями в освіті, соціальними трансформаціями в самому суспільстві, переоцінці цінностей.

Розгляд вікових особливостей ранжування цінностей показав, що на четвертому курсі такі цінності як: розвиток, активна діяльність, продуктивне життя, творчість мають вищі ранги (у порівнянні з другим та третім курсами). В той же час таким цінностям як: свобода дій і вчинків та пізнання четвертокурсники поставили більш низькі ранги (у порівнянні із студентами молодших курсів). Другокурсники (у порівнянні із студентами старших курсів) більш високого рангу надали: цікавій роботі, найнижчого – життєвій мудрості. Студенти 3-го курсу надали перевагу свободі дій і вчинків, пізнанню. Менш значимими для них виявились цікава робота, продуктивне життя та активна діяльність. З віком помітно зростання переваги життєвої мудрості та творчості (з незначними відмінностями). Загалом, хоча цінності пізнавальної активності і займають останні позиції в ієрархії ціннісної системи, та все ж серед усієї кількості студентів найбільшого пріоритету їм надають четвертокурсники. Тут

мова може йти про певний рівень професійної сформованості особистості та готовності до подальшої професійної діяльності (у порівнянні із студентами молодших курсів). Інших закономірностей розвитку з віком тої чи іншої цінності не помічено.

Серед інструментальних цінностей студенти надають перевагу вихованості (1 ранг), акуратності (2), відповідальності (3), чесності (4), незалежності (5). Домінування перших трьох вище перелічених цінностей, які можна вважати загальнолюдськими і які, здавалось би, не потребують особливої акцентуації уваги, спонукають до певних висновків. Можливо, сучасне суспільство нехтує даними цінностями й молодь відчуває в них нагальну потребу. Або ж в опитуваних студентів дані риси не досить розвинені і тому стають такими важливими. Недостатньо актуальними на даний час стають широта поглядів (14 ранг), ефективність у справах (15), ретельність (16), високі запити (17), освіченість (18). Простежується тенденція у ранжуванні цінностей пізнавальної активності та пізнавальних потреб як комунікативних характеристик. Як перші так і другі в загальній системі цінностей виявились найменш значущими для сучасної молоді. Так, для порівняння були співвіднесені ранги наступних життєвих планів – розвиток (12), пізнання (13), продуктивне життя (14), творчість (17) із комунікативними цінностями-засобами – раціоналізм (11), широта поглядів (14), освіченість (18).

Отже, пізнавальна активність в системі ціннісних орієнтацій не є актуальною для опитуваних (крім цінності «життєва мудрість»), деякі цінності навіть займають по суті останні позиції (продуктивне життя, творчість). Серед комунікативних якостей актуальними виявились загальнолюдські цінності (вихованість, відповідальність, чесність). Разом з тим, характеристики комунікативної активності, що відображають власне прагнення до пізнання (раціоналізм, терпимість, широта поглядів, освіченість) також виявились недостатньо актуальними. Непримиримість, самоконтроль, тверда воля та сміливість займають середні позиції в системі цінностей. Тобто, при недостатньому ціннісному відношенні до комунікативної активності

простежується незначна актуальність пізнавальної активності в системі ціннісних орієнтацій студента. Постає необхідність актуалізувати комунікативну та пізнавальну активність студентів, підкресливши їх значення в системі ціннісних орієнтацій.

Студенти другого курсу у порівнянні зі студентами старших курсів дають найвищі оцінки чесності, нетерпимості до недоліків в собі та інших. Найменш важливими є незалежність, сміливість у відстоюванні власних думок, широта поглядів. Студенти третього курсу надали вищі ранги незалежності, самоконтролю, твердій волі, раціоналізму, терпимості до поглядів інших. Найменшої значущості (у порівнянні з іншими студентами) у студентів 3-го курсу набуває чесність. Четвертокурсники більшого значення, ніж молодші колеги, надають відповідальності, життєрадісності, сміливості у відстоюванні власних думок, широті поглядів. Менш актуальними для них виявились нетерпимість до недоліків у собі та інших, самоконтроль та тверда воля, раціоналізм. З віком збільшується значущість таких комунікативних особливостей як відповідальність, життєрадісність, сміливість у відстоюванні власних думок, широта поглядів. Знецінюються з віком вихованість, нетерпимість до недоліків в собі та інших. Освіченість як комунікативна характеристика займає останню позицію на всіх курсах.

З метою підтвердження вищеописаних результатів дослідження було проведено опитування. Анкета включає запитання, які відображають відношення студентів до пізнавальної активності на заняттях, навчання та спілкування (див. Додаток А).

До проблем, висунутих викладачами на заняттях, опитувані в основному звертаються іноді (48,9%), 30,2% студентів таких проблем практично не обговорюють. У 20,9% опитуваних розгляд даних питань відбувається часто.

Серед проблем, які розглядаються на заняттях, студентів найбільше цікавлять проблеми становлення і розвитку особистості (55,8%), проблеми професійного становлення (48,9%), проблеми цінностей і культури (46,5%), проблеми політичного (41,8%), духовного (34,9%), економічного (32,6%)

характеру. Увага молодих людей менше звернена на історичні (27,9%), релігійні (23,2%) та навчально-організаційні (20,9%) проблеми.

При вирішенні певної проблеми навчального характеру 58,1% студентів прагнуть зробити свій внесок у її розв'язок. 23,2% намагаються вирішити проблему самостійно, не надіючись на інших. 18,7% опитуваних надають перевагу, щоб навчальні проблеми вирішували їхні одногрупники.

Для більшості досліджуваних (72,1%) існує ряд дисциплін, які їм подобаються через те, що викладач вміє зацікавити і подати матеріал. Даний показник найвищий на 2-у курсі, з віком він спадає. Частині студентів (16,3%) деякі дисципліни подобаються через те, що вони легко засвоюються. Невеликий відсоток студентів (11,6%) зацікавлений рядом дисциплін тому, що вони важливі для оволодіння професією.

Опитування показало, що більшість студентів тільки іноді проявляють самостійний поглиблений інтерес до дисциплін, які вивчаються (58,1%). Часто самостійний поглиблений інтерес до дисциплін проявляють 16,3% опитуваних. Помітна тенденція збільшення з віком самостійного інтересу до даних дисциплін, причому більший інтерес проявляють дівчата, ніж хлопці. Практично не проявляють такого інтересу 25,6%. Більшість студентів (76,7%) зізналось, що іноді вони незадоволені власною відповіддю, а не оцінкою. Це може вказувати на адекватне сприйняття своїх знань.

На думку студентів (62,8%), для ефективного оволодіння професією слід вивчати тільки ті дисципліни, що мають пряме відношення до професійної діяльності.

Анкета включала в себе питання на оцінювання студентами своїх знань з дисциплін різного спрямування. Виявилось, що найвище оцінюють себе студенти з дисциплін, які стосуються їхнього фаху. Середня успішність із дисциплін педагогічного спрямування – 4,3 бали (за 5-бальною шкалою), психологічного – 4,1 балів, філософського спрямування – 3,7, математичного – 3,3, історичного –3,9, загальноосвітнього – 4,0.

Загалом, результати дослідження дозволяють зробити такі висновки:

- актуальними для сучасної молоді виявились наступні цінності, що відображають довготривалу перспективу: здоров'я, кохання, щасливе сімейне життя, матеріальне забезпечення, впевненість в собі та життєва мудрість. Серед інструментальних цінностей значущими є вихованість, акуратність, відповідальність, чесність, незалежність та життєрадісність;

- в системі цінностей сучасної молодої людини пізнавальна активність та навчання не є значущими і займають практично останні позиції.

- комунікативна активність як засіб пізнання також не характеризуються пріоритетністю для студентської аудиторії. Зокрема, значимими для студентів є цінності – комунікативні якості, що є показниками загального рівня культури особистості: вихованість, відповідальність, чесність, а також незалежність та життєрадісність. Проте не виявились важливими такі цінності – комунікативні особливості як раціоналізм, терплячість до поглядів інших, широта поглядів, освіченість;

- на основі вищевказаних даних можна говорити про взаємозв'язок і взаємозалежність між комунікативною та пізнавальною активністю молодої людини. Особливість такого зв'язку полягає у тому, що при недостатньому ціннісному відношенні до комунікативної активності простежується незначна актуальність пізнавальної активності в системі ціннісних орієнтацій студента.

- відмічається наявність взаємозв'язку між відповідями щодо характеру спілкування у студентській групі, рівня задоволення спілкуванням та пізнавальної активності студентів, їх відношення до навчання у ЗВО. Сприятливий стиль міжособистісного спілкування в групі та задоволена потреба у спілкуванні, виступаючи показниками комунікативної активності, створюють підґрунтя для актуалізації пізнавальної активності студентів;

- загалом, студенти четвертого курсу (із дуже незначними відмінностями) надають найвищі показники цінностям пізнавальної активності. З віком зростають цінності сміливості, широти поглядів, відповідальності, знецінюється вихованість, непримиримість до чужих помилок. Інших чітких тенденцій зростання чи спадання вікових показників ціннісних орієнтацій не

спостерігається.

Отримані результати актуалізують необхідність проведення комунікативної підготовки, мета якої виступає розвиток навичок спілкування особистості у групі, забезпечення задоволення потреби в спілкуванні, підвищення значущості комунікативних особливостей в системі ціннісних орієнтацій студента й загалом оптимізація комунікативної активності.

2.3. Обґрунтування доцільності комунікативної підготовки студентів

Результати емпіричного дослідження комунікативних особливостей студентів вказують на недостатній рівень розвитку їх складових. Серед студентів домінує середній та нижче середнього рівень потреби у спілкуванні, що виступає показником низької комунікативної активності. Атмосфера у академічних групах носить більш формальний характер, більшість студентів сприймають спілкування з одногрупниками як формальність, відповідно атмосфера у групі не сприяє прояву ініціативи у навчанні. Результати констатувального експерименту показали, що у системі цінностей сучасного студента комунікативна та пізнавальна активність не відзначаються пріоритетністю. Така ситуація має вплив на ефективність навчання. Домінуючим мотивом навчальної діяльності виявився мотив одержання диплому. Встановлено зв’язок між характером спілкування у студентській групі, рівнем задоволення спілкуванням та пізнавальною активністю студентів, їх відношенням до навчання у ЗВО. Сприятливий стиль міжособистісного спілкування в групі та задоволена потреба у спілкуванні, виступаючи показниками комунікативної активності, створюють підґрунтя для актуалізації пізнавальної активності студентів. Результати проведеного опитування вказують на недостатній рівень розвитку комунікативних якостей та комунікативної активності сучасних студентів і підкреслюють необхідність проведення комунікативної підготовки.

Специфіка підготовки молодої людини у закладі вищої освіти з врахуванням особливостей спеціальності визначається, з одного боку тим, що студент повинен оволодіти загальними та професійними знаннями і навичками дослідницької роботи. З другого – система навчання повинна сформувати достатні знання та вміння практичної професійної роботи. Сучасні науковці до професійно важливих якостей спеціаліста відносять комунікативні характеристики. Теоретичні дослідження комунікативної природи навчальної діяльності вказують, що вся навчальна діяльність студента пронизана процесами спілкування. В загальній структурі навчальної діяльності студент постає як суб'єкт педагогічного спілкування, що характеризується взаємодією з викладачем, та як суб'єкт міжособистісного спілкування серед студентів. Під час конкретної ситуації спілкування проявляються його комунікативні особливості. Крім того, до системи умов, які визначають ефективність формування підструктур професійної діяльності науковці відносять комунікативну умову. Сама практична спрямованість навчання наголошує на важливості комунікативного підходу. Адже професійна підготовка майбутніх спеціалістів передбачає в першу чергу врахування потреб студентів та використання набутих ними навичок і вмінь для вирішення комунікативних задач. Тому випускник вищої школи повинен володіти достатнім рівнем сформованості комунікативних якостей, що забезпечуватимуть ефективність подальшої професійної діяльності і взаємодії з людьми. Проте, згідно наших результатів дослідження, у сучасних студентів недостатньо розвинені складові комунікативної активності, що супроводжується незадоволеністю спілкуванням та неадекватною мотивацією навчання.

Зазначене вище дозволяє виділити основні причини необхідності проведення комунікативної підготовки студентів. По-перше, зростають вимоги до професіонала будь-якої галузі, що передбачають високий рівень розвитку комунікативного потенціалу фахівця. По-друге, згідно комунікативної сутності навчальної діяльності успішне спілкування забезпечує умови позитивного соціально-психологічного клімату та ефективної взаємодії у навчанні. По-третє,

реальна практика досліджень вказує на недостатній рівень розвитку комунікативних характеристик та комунікативної активності студентів.

На основі узагальнень теоретичних та емпіричних розвідок науковців, результатів досліджень реального стану розвитку комунікативних характеристик студентів та враховуючи компоненти комунікативної активності особистості нами виокремлено структуру комунікативної підготовки. В процесі комунікативної підготовки слід зосередити увагу на формуванні позитивних комунікативних установок як внутрішнього стану готовності до процесу спілкування, як стійке переконання при погляді на себе та партнера по спілкуванню; на актуалізації комунікативної активності, досягнення якої здійснюється через оптимізацію потреби у спілкуванні, формування ціннісного ставлення до спілкування, розвиток комунікативних якостей, формування адекватного ситуації навчання та особистості стилю взаємодії; актуалізації пізнавальної активності.

Існує ряд досліджень, спрямованих на вивчення умов ефективності комунікативної підготовки студента як майбутнього спеціаліста. Зокрема, С. Терещук вирізняє наступні психолого-педагогічні чинники: науково-дослідна спрямованість навчального процесу вищої школи, врахування новітніх досягнень психолого-педагогічної практики, розробка та апробація програми навчальних занять, спрямованих на актуалізацію комунікативного потенціалу студента, вдосконалення методики засвоєння комунікативних знань, умінь, навичок, забезпечення активної позиції студента в процесі комунікативної підготовки, створення позитивного морально-психологічного клімату. Особливу увагу автор звертає на ті умови, що сприяють засвоєнню теоретичних комунікативних знань, формуванню значущих комунікативних властивостей студента: навчання в діяльності і спілкуванні, індивідуалізація комунікативної підготовки, поєднання навчання і практичної комунікативної діяльності, етапність комунікативної підготовки [53].

Результативність комунікативної підготовки можна досягнути, дотримуючись системи вимог: забезпечення актуалізації психологічної

готовності особистості до комунікативної підготовки; одночасна взаємодія учасників комунікативної підготовки; етапність самого процесу підготовки; раціональна розробка змісту занять з урахуванням рівня сформованості понятійного апарату слухачів; врахування на початкових етапах індивідуальних психологічних характеристик учасників; врахування того факту, що у процесі спілкування обидва суб'єкти зазнають певних змін, що відображається на особливостях сприймання та передачі інформації.

До вимог, що забезпечують формування вмінь та навичок спілкування додають: надання переваги навчанню, що розвивається; інтенсифікація процесу підготовки, зосередження учасників на матеріалі навчання; врахування групового чинника; орієнтація студента на отримання знань не тільки як майбутнього фахівця, а також як звичайною людиною. При розгляді специфіки комунікативної підготовки актуальним постає індивідуальний підхід щодо методів оптимізації комунікативних особливостей. Конкретні схеми комунікативної підготовки студентів багатоваріантні. Це залежить від потенційних можливостей особистісного розвитку студента, наявності комунікативних здібностей, рівня потреби у спілкуванні, міри задоволеності спілкуванням, стилю взаємодії тощо [53].

Необхідно зауважити, що у тісному зв'язку з характеристиками значущих комунікативних властивостей студентів знаходяться комунікативні особливості групи, яка розглядається як активатор міжособистісних відносин, як умова, яка впливає на розвиток комунікативних вмінь і навичок. Процеси спілкування в студентській групі постають як фон і для вияву комунікативних особливостей їх учасників, і для комунікативного навчання. Адже саме в умовах студентської групи реалізуються методи та форми комунікативної підготовки. Група в даному контексті виступає в якості суб'єкта спілкування, справжнього осередку, де відбувається формування комунікативних особливостей кожного учасника зокрема, і водночас відображається рівень співробітництва, взаєморозуміння, врахування особливостей інших суб'єктів спілкування. Розвиток групових феноменів визначає цілеспрямоване формування

комунікативного процесу та управління ним. Тобто, комунікативну підготовку необхідно спрямовувати і як на кожного студента зокрема, і на групу, в якій відбувається основна діяльність та взаємодія [10].

У розгляді проблеми комунікативної підготовки необхідно указати важливість висновків учених, що ефективне оволодіння комунікативними уміннями можливе лише у процесі комунікативної діяльності. Тобто, за межами самого спілкування, взаємодії з іншими людьми неможливе ефективне оволодіння комунікативними вміннями та навичками. Зазначене надає підстави до умов проведення комунікативної підготовки студентів включити організацію навчального процесу як комунікативної діяльності [62].

Слід зауважити що заради досягнення певного ефекту комунікативної підготовки слід дотримуватись головних напрямів цього процесу: 1) актуалізація соціально-психологічного (в першу чергу комунікативного) потенціалу учасників взаємодії; 2) розуміння спілкування у навчанні як діалогічного, тобто такого, що забезпечує ефективну взаємодію та спільну діяльність між усіма учасниками навчального процесу; 3) розуміння особистості студента як суб’єкта спілкування, врахування його потреб, думок, переживань; 4) формування індивідуального та групового стилю взаємодії.

Узагальнюючи здобутки науковців стосовно принципів, що забезпечують ефективність організації, проведення та результативність комунікативної підготовки студентів, вважаємо доцільним зазначити, що до них належать:

- усвідомлення учасниками важливості успішного спілкування у взаємодії і спільній діяльності, зокрема навчальній, та значущості комунікативної підготовки. Таке усвідомлення забезпечує готовність особистості до участі у навчанні, до особистісних змін;

- залучення комунікативної підготовки студентів у навчально-виховний процес, організація комунікативно спрямованого навчання, в якому студент у всіх видах інтелектуальної й практичної діяльності виступає активним суб’єктом спілкування.

- індивідуальний підхід у процесі комунікативної підготовки відповідно

рівня сформованості у студента наявних комунікативних особливостей;

- врахування комунікативних особливостей групи, спрямованість навчання на групу як на суб'єкта спілкування;

- забезпечення сприятливого морально-психологічного клімату, діалогічної взаємодії, довіри на протязі усього процесу комунікативної підготовки та професійної підготовки загалом;

- адекватний підбір методів і засобів комунікативної підготовки;

- етапність проведення комунікативної підготовки;

- актуалізація отриманих знань, вмінь та навичок, підкреслення їх значущості для набуття професіоналізму та вирішення життєвих комунікативних завдань за межами закладу вищої освіти.

Реалізації компонентів комунікативної підготовки та дотримання принципів її проведення можлива завдяки поєднанню трьох форм засобів впливу. До першого належить теоретичне навчання ефективній комунікативній поведінці – читання лекцій, проведення практичних занять, бесід тощо (додаток Б). Та перевага надається другій формі засобів впливу – здобуття практичних вмінь та навичок. Практична частина комунікативної підготовки передбачає проведення тренінгових вправ (додаток В), ділових та рольових ігор (додаток Д), в процесі яких студент стає активним учасником комунікативної ситуації, опрацьовує різні варіанти комунікативної поведінки, здобуває досвід успішного спілкування. До третьої форми впливу належить актуалізація самостійної роботи студентів (підготовка повідомлень, рефератів, виступів, виконання різного роду завдань, вправ тощо, (додаток Г).

Необхідно відмітити, що в процесі проведення комунікативної підготовки у учасників виникали певні труднощі. Зокрема, найважчим для головного героя гри «Підготовка доповіді» (додаток Д.2) виявилось переконати членів групи взяти участь в опитуванні (що може виступати підтвердженням домінування низької комунікативної активності) та в необхідності давати щирі відповіді. Разом з тим, певних труднощів викликали знаходження необхідного стилю спілкування з кожним учасником, «нестачу слів» для правильного

формулювання запитань.

Крім того, в ході ділових ігор та тренінгових вправ значна кількість студентів висловила думку про те, що стиль спілкування у їх групі бажає кращого і не сприяє реалізації пізнавальної активності. Деякі студенти з байдужістю віднеслись до опитування.

Загалом, завдання комунікативної підготовки – володіння комунікативними знаннями, вміннями; актуалізація комунікативної активності.

2.4. Оцінка ефективності впровадження комунікативної підготовки студентів

З результатами теоретичного аналізу було визначено, що комунікативна установка є стійким переконання при ставленні до себе та на іншої особистості як до партнерів по спілкуванню. Виникаючи у процесі важливого для людини досвіду, комунікативна установка насичена емоціями, створює емоційний фон у людській взаємодії. Через їх призму відображаються позитивні та негативні налаштування учасників комунікативного процесу один до одного та до зовнішнього світу. На основі конструктивних установок будується позитивне відношення до себе, інших, навколишнього оточення, що сприяє ефективній діяльності у соціальному середовищі. Негативні комунікативні установки стають джерелом не сприйняття себе чи іншого як партнера по спілкуванню і спричиняють до неадекватної, неефективної поведінки в ситуації взаємодії. Комунікативні установки пронизують усі сфери людської діяльності, опосередкованої спілкуванням. Актуальність проблеми комунікативних установок наголошує на необхідності їх дослідження при вивченні комунікативних особливостей особистості. Цікавою і маловивченою постає проблема стану комунікативних установок сучасної молоді в процесі їх професійної підготовки, виявлення взаємозв’язку між комунікативними установками студентів та ефективністю їх навчання у закладі вищої освіти.

Проаналізуємо результати дослідження комунікативних установок студентів контрольної та експериментальної груп (2 курс – контрольна група, 4 курс – експериментальна група) за методикою діагностики комунікативної установки В. Бойка (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Показники прояву негативної комунікативної установки (НКУ) студентів на констатувальному та контрольному етапах дослідження

Компоненти НКУ	Констатувальний етап		Контрольний етап	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Прихована жорстокість	76,5%	84,6%	76,5%	61,5%
Відкрита жорстокість	58,8%	61,5%	64,7%	46,1%
Обґрунтований негативізм	70,6%	69,2%	64,7%	46,1%
Бурчання	35,3%	46,2%	47,1%	23,1%
Негативний досвід спілкування	58,8%	61,5%	58,8%	38,5%
Загальна НКУ	58,8%	61,5%	64,7%	46,2%

На початковому етапі дослідження спостерігались деякі незначні відмінності у показниках компонентів негативної комунікативної установки у студентів контрольної та експериментальної груп. Дані відмінності пояснюються індивідуальними психологічними особливостями членів груп. Зокрема, показник прихованої жорстокості серед студентів контрольної групи – 76,5%, серед опитуваних експериментальної групи – 84,6%. Відкрита жорстокість характеризується відповідно 58,8% та 61,5%.

Показник обґрунтованого негативізму сягає 70,6% у студентів контрольної групи та 69,2% у експериментальній групі. Бурчання характеризується 35,3% серед опитуваних контрольної групи та 46,2% – експериментальної групи. Розвиток негативного досвіду спілкування у осіб контрольної групи характеризується 58,8%, у студентів експериментальної групи – 61,5%. Крім того, загальний показник негативних комунікативних установок в обох групах подібний (відповідно 58,8% та 61,5%). Зовнішнє

середовище, в яких діяли групи, не відрізнялись: одинакові умови навчання у ЗВО, одинакові прослухані навчальні дисципліни, той самий викладацький склад для обох груп. Загалом, аналіз результатів виявив високі показники розвитку прихованої жорстокості та обґрунтованого негативізму. Найнижчими показниками серед компонентів негативної комунікативної установки характеризується бурчання.

Засобами зниження рівня негативної комунікативної установки студентів експериментальної групи виступали теоретичні та практичні форми комунікативної підготовки. В ході проведених експериментальних методів виявлено, що найчастіше негативні установки проявляються до осіб, які є зовнішньо непривабливими; коли існує негативний досвід спілкування з ними; у людей, які мають завищену самооцінку. Поведінкові прояви людей із негативною комунікативною установкою характеризуються нестриманістю, негативними емоціями, зверхністю, небажанням вислухати партнера, невмінням зрозуміти та емоційно відчути співрозмовника. Як наслідок – процес спілкування не виявляється успішним. Такі ж прояви негативних комунікативних установок спостерігаються у ситуації вищого навчального закладу. В межах групи, на думку опитуваних, яскраві прояви негативних комунікативних установок відмічено поодинокі випадки. При наявності негативних комунікативних установок утруднюється процес спілкування, зникає бажання взаємодії та спільною діяльності.

Аналіз результатів експерименту виявив сприятливі зміни показників негативної комунікативної установки у експериментальній групі. Тут відмічається тенденція загального зниження вираження кожного компоненту негативної комунікативної установки. Результати контрольної групи, яка не зазнавала цілеспрямованих впливів і діяла в звичайній ситуації навчальної діяльності, показали «хаотичні» зміни. У показниках цієї групи відмічається зростання одних компонентів негативної установки та спадання інших. Розглянемо детальніше одержані результати.

Порівняємо показники дослідження на початковому та завершальному

етапі його проведення. Вихідні емпіричні дані показали високу ступінь вираження прихованої жорстокості в обох групах. Інтенсивність розвитку інших компонентів неоднорідна. Так, у контрольній групі показник вираження спадає в наступній послідовності: обґрунтований негативізм, відкрита жорстокість, негативний досвід спілкування, бурчання. В експериментальній групі дана послідовність дещо інша – відкрита жорстокість, обґрунтований негативізм, негативний досвід спілкування, бурчання.

Використання методів активного соціально-психологічного навчання (проведення тренінгових вправ, ділових ігор) та читання лекцій в експериментальній групі сприяло покращенню загального стану комунікативної установки. Результати завершального зрізу в даній групі виявили спад інтенсивності компонентів негативної комунікативної установки. Відсоток прихованої жорстокості знизився на 23,1%. Зменшився показник відкритої жорстокості (на 15,4%). Позитивних змін зазнали також обґрунтований негативізм (на 23,1%) та бурчання (на 23,1%). Змінився показник негативного досвіду спілкування (61,5% – на початку експерименту, 38,5% – при його завершенні).

Студенти контрольної групи не брали участі у тренінгу та ділових іграх, спрямованих на формування комунікативної активності, що і відображається на їх результатах завершального етапу дослідження. Зміни інтенсивності вираження компонентів НКУ носять «хаотичний», не зовсім сприятливий характер. Так, зниження присутнє тільки у показниках прихованої жорстокості (на 5,9%) та обґрунтованого негативізму (на 5,9%). Інші компоненти НКУ, або не змінилися або навпаки, стали більш вираженими. Показник відкритої жорстокості збільшився на 5,9%, бурчання – на 11,8%. Загальний стан НКУ погіршився на 5,9% (див. табл. 2.4).

За результатами дослідження комунікативної толерантності (методика В. Бойка) у експериментальній групі спостерігається суттєве підвищення рівня толерантності. У контрольній групі змін майже не відбулося (табл. 2.5).

З таблиці 2.5 видно, що у експериментальній групі висока степінь

толерантності збільшилася на 15,4%, середня степінь збільшилася на 38,4%, низька степінь знизилася на 38,4%, повне неприйняття оточуючих зменшилося на 15,4%. Найбільших позитивних змін у експериментальній групі зазнали: Я – взірець при оцінюванні інших, невміння пом'якшувати враження про некомунікабельні риси партнера, прагнення перевиховати партнера, невміння пробачати іншому помилки, категоричність та консерватизм. Таким чином, у експериментальній групі досліджуваних відбулися позитивні зміни комунікативних установок.

Таблиця 2.5

Показники степені комунікативної толерантності студентів на констатувальному та контрольному етапах дослідження

Степені толерантності	Констатувальний етап		Контрольний етап	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Висока степінь	11,8%	7,7%	11,8%	23,1%
Середня степінь	23,5%	15,4%	23,5%	53,8%
Низька степінь	52,9%	53,8%	58,8%	15,4%
Повне неприйняття оточуючих	11,8%	23,1%	5,9%	7,7%

У контрольній групі спостерігаємо невелике зменшення повного неприйняття оточуючих та збільшення низької степені. За блоками суттєвих змін також не відбулося.

Отже, використання цілеспрямованого процесу комунікативної підготовки сприяло зниженню рівня кожного компоненту негативної комунікативної установки. Найбільш істотних змін зазнали прихована жорстокість, обґрунтований негативізм, негативний досвід спілкування. У експериментальній групі відбулися конструктивні зміни ознак низької комунікативної толерантності. Результати контрольної групи не вказують на ефективні зміни компонентів НКУ та ознак комунікативної толерантності. Навпаки, простежується деяке збільшення показників, що свідчить про зростання рівня негативної комунікативної установки.

За результатами методики «Рівень потреби у спілкуванні» були отримані такі результати (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Рівні потреби у спілкуванні студентів на констатувальному та контрольному етапах дослідження

Рівень потреби у спілкуванні	Констатувальний етап		Контрольний етап	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Низький	5,9%	23,1%	5,9%	-
Нижче середнього	23,5%	38,5%	23,5%	23,1%
Середній	35,3%	30,8%	41,2%	38,5%
Вище середнього	23,5%	7,7%	23,5%	30,8%
Високий	11,8%	-	5,9%	7,7%

У експериментальній групі виявлено суттєві зміни в показниках. Результати контрольного зрізу вказують на розвиток рівнів потреби у спілкуванні. Зокрема, студентів з низьким рівнем потреби у спілкуванні не виявлено а рівень нижче середнього зменшився на 15,4% з. Натомість зріс показник середнього (на 7,7%), вище середнього (на 23,1%) та з’явився показник високого (7,7%) рівнів потреби у спілкуванні. Крім того, змінюється ієрархія рівнів потреби у спілкуванні. Найвищих показників одержує середній рівень потреби у спілкуванні. Актуальним залишається рівень нижчий середнього (він займає третю позицію).

Студенти контрольної групи не брали участі у процесі цілеспрямованої комунікативної підготовки. Результати контрольного зрізу не виявили сприятливих змін. Найбільш поширеним серед опитуваних контрольної групи залишився середній рівень потреби у спілкуванні (41,2%). Кількість осіб з рівнями низький, нижче середнього та вище середнього не змінилася. А показник високого рівня потреби у спілкуванні зменшився на 5,9%.

Про рівень потреби спілкування можуть свідчити відповіді опитуваних на запитання анкети. Зокрема, результати контрольного зрізу показують, що 61,5%

опитуваних експериментальної групи стали надавати перевагу висловленню думок в процесі спілкування, 38,5% й надалі краще висловлюються письмово. Серед студентів контрольної групи 64,7% на завершальному етапі вважають, що їм краще висловлювати думки письмово.

Згідно даних контрольного зрізу, серед опитуваних експериментальної групи збільшилась кількість осіб, які надають перевагу засвоєнню інформації в процесі спілкування. (46,1% опитуваних експериментальної групи краще сприймають інформацію у процесі роботи з літературою (читаючи), 53,8% – у процесі спілкування). Показники контрольної групи показують зворотній результат – на 11,8% збільшилась кількість студентів, які краще сприймають інформацію, коли читають.

Простежимо зміни мотивації навчання студентів експериментальної та контрольної груп на констатувальному та контрольному етапах. Слід відмітити, на етапі констатувального експерименту загальний стан мотивів навчання у ЗВІО серед студентів обох груп істотно не відрізнявся. Аналіз результатів початкового зрізу виявив, що серед студентів обох груп домінує мотив одержання диплому. Найменш поширеним серед опитуваних був мотив оволодіння професією. Такий стан речей вказував на низьку мотивацію навчання у ЗВО, на неадекватний вибір професії багатьма студентами.

Формування адекватної мотивації навчання відбувалось засобами комунікативної підготовки студентів. Разом з тим було залучено декілька методів оптимізації мотивації навчання (додаток Г.3).

В процесі комунікативної підготовки студенти самостійно накреслили основні шляхи оптимізації мотивації навчання. До них опитувані відносять: забезпечення технічною базою (комп’ютеризація, збагачення університетських бібліотек тощо), формування впевненості у власному професіоналізмі (що й досягається на основі навчальної діяльності), переконаність у подальшому матеріальному забезпеченні; актуалізація важливості обраної професії; створення сприятливого соціально-психологічного клімату навчання (задоволення процесами спілкування, ефективні стилі спілкування у групі,

діалогічне педагогічне спілкування); спрямованість навчальної діяльності на розвиток практичних навичок (а не тільки на теоретичні знання). Як бачимо, ефективна комунікативна діяльність виступає важливою умовою мотивації навчання.

Після процедури проведення комунікативної підготовки простежується зміна мотивів серед студентів експериментальної групи (табл. 2.7). Зокрема, 46,1% опитуваних стали надавати перевагу придбанню знань. Мотив оволодіння професією збільшився лише на 7,7%. Значно зменшилась кількість осіб, які навчаються у закладі вищої освіти заради одержання диплому (на 30,7%). Загалом, згідно результатів контрольного етапу, серед опитуваних експериментальної групи збільшилась кількість осіб, у яких переважає мотив придбання знань, менше студентів мотивують навчальну діяльність придбанням диплому.

Таблиця 2.7

Порівняльні результати мотивації навчання студентів у ЗВО на констатувальному та контрольному етапах дослідження

Мотивація навчання	Констатувальний етап		Контрольний етап	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Здобуток знань	29,4%	23,1%	29,4%	46,1%
Оволодіння професією	23,5%	23,1%	17,6%	30,8%
Одержання диплому	47,1%	53,8%	52,9%	23,1%

Аналіз результатів завершального зрізу опитуваних контрольної групи не виявив якісних змін у мотивації навчання. Зокрема, домінуючим залишається мотив одержання диплому (52,9%).

Досить інформативним є порівняння зміни рівнів потреби у спілкуванні та мотивації навчання студентів, які брали участь у процесі цілеспрямованої комунікативної підготовки.

Аналіз результатів контрольного виявив зменшення кількості студентів експериментальної групи з низьким рівнем потреби у спілкуванні.

Загалом, одержані результати вказують на прямолінійні зміни у мотивації навчання у закладі вищої освіти та рівні потреби у спілкуванні. Серед студентів з низьким та нижчим середнього рівнями потреби у спілкуванні переважає мотив одержання диплому. Для середнього рівня потреби у спілкуванні характерний найбільший відсоток осіб з мотивацією придбання знань. Для опитуваних з вищим середнього рівнем потреби у спілкуванні майже в однаковій мірі характерні мотиви придбання знань та оволодіння професією. Тобто, рівень потреби у спілкуванні можемо розглядати як умову ефективної навчальної діяльності студентів.

Як уже зазначалось, потреба спілкування виступає мотиваційною основою, джерелом комунікативної активності особистості. Підвищення рівня потреби у спілкуванні є показником зростання комунікативної активності. Актуалізація комунікативної активності студентів супроводжується зміною мотивації навчання, зважаючи на це велика увага надається мотиву отримання знань.

Загалом, аналіз результатів дослідження в експериментальній групі початкового та завершального зрізу вказує на ефективність проведеної процедури комунікативної підготовки:

- відбулась зміна рівнів потреби у спілкуванні студентів експериментальної групи. Переважає середній рівень потреби у спілкуванні, з'явився відсоток студентів з високим рівнем, збільшився відсоток осіб із рівнем вище середнього та зменшився відсоток нижчим середнього рівнем потреби у спілкуванні, з низьким рівнем студентів не виявлено;

- підвищення мотивації спілкування позитивно впливає на мотивацію навчання. Серед студентів з нижчим середнього рівнем потреби у спілкуванні переважає мотив одержання диплому. Для середнього рівня потреби у спілкуванні характерний найбільший відсоток осіб з мотивацією придбання знань. Тобто, рівень потреби у спілкуванні виступає як умова ефективної навчальної діяльності студентів.

- зростання комунікативної активності учасників комунікативної

підготовки сприяло оптимізації їх мотивації навчання у закладі вищої освіти.

Проаналізуємо результати анкетування студентів, де відображено відношення опитуваних до навчальної діяльності (додаток А).

Участь студентів експериментальної групи в процесі комунікативної підготовки вплинула на відношення опитуваних до навчання у ЗВО. Зокрема, збільшилась кількість осіб, для яких навчання у закладі вищої освіти виступає як підготовка до майбутньої професійної діяльності у даній галузі. Зменшилась кількість студентів, які навчаються заради здобуття вищої освіти. Не виявлено опитуваних, які б вважали навчання у ЗВО небажаним марнуванням часу.

Серед студентів контрольної групи змін не відбулося.

Більшість опитуваних обох груп захоплюються рядом навчальних дисциплін через те, що викладач вміє зацікавити і подати матеріал. Щодо опитуваних контрольної групи, то їх відповіді практично не змінюються впродовж проведення дослідження. Результати завершального зрізу опитування експериментальної групи вказують, що незначно збільшилась кількість осіб, які захоплюються навчальними дисциплінами через їхню важливість для майбутньої професії.

Серед опитуваних експериментальної групи виявлено збільшення кількості студентів, які часто проявляють самостійний поглиблений інтерес до дисциплін. Зменшилась кількість осіб, які рідко самостійно вивчають певні проблеми.

Серед студентів контрольної групи збільшується кількість осіб, які вважають, що слід вивчати всі навчальні дисципліни. У експериментальній групі зменшилась кількість опитуваних, на думку яких задля оволодіння професією слід вибрати вузьку спеціалізацію.

Загалом, поряд із зміною мотивації навчання студентів простежується зміна їх відношення до навчання у ЗВО. Збільшився відсоток досліджуваних експериментальної групи, які навчання сприймають як підготовку до професійної діяльності.

Крім того, ряд запитань виявив залежність відношення до навчання від

ролі викладача у навчальній діяльності. Зокрема, щодо засвоєння матеріалу на заняттях, то більшість всіх опитуваних на обох етапах дослідження наголошують на його ефективності, коли викладач вступає в діалог з аудиторією. Незначна частина надає перевагу, коли викладач виступає у вигляді монологу (найбільше таких студентів виявилось на контрольному етапі у контрольній групі). Разом з тим, в експериментальній групі з незначними відмінностями збільшилась кількість студентів, які надають перевагу самостійному опрацюванню нового матеріалу.

Із зміною мотивації навчання відбувається переоцінка ролі викладача в навчальному процесі.

Загалом, встановлено, що в процесі комунікативної підготовки відбулась зміна спрямованості особистості учасників експериментальної групи. Перевагу надано спрямованості особистості на справу. Серед опитуваних із спрямованістю особистості на справу переважають мотиви придбання знань та оволодіння професією. Серед опитуваних із спрямованістю особистості на себе переважає мотив одержання диплому. Відбулась зміна мотивації навчання. Домінуючи виявився мотив придбання знань, зменшився відсоток опитуваних із мотивом одержання диплому.

Розглянемо загальний стан ієрархії ціннісних орієнтацій в контрольній та експериментальній групах (методика М. Рокича «Ціннісні орієнтації»)

На констатувальному етапі дослідження було встановлено, що для опитуваних обох груп цінності, що відображають пізнавальну активність, не виявились домінуючими. Серед них найвищі ранги одержали активна діяльність, свобода дій і вчинків, цікава робота. Творчість, розвиток, пізнання, продуктивне життя є мало актуальними для студентів. Серед цінностей-комунікативних характеристик для опитуваних мають значення чесність, життєрадісність, відповідальність, незалежність, чуйність та вихованість. Цінності, що відображають пізнавальний аспект спілкування (освіченість, широта поглядів, раціоналізм) не є важливими для студентів.

У процесі комунікативної підготовки поряд з методами, спрямованими на

розвиток комунікативних характеристик було застосовано низку вправ для оптимізації комунікативної та пізнавальної активності студентів в системі ціннісних орієнтацій (додаток Д).

Аналіз ранжування цінностей студентами обох груп на контрольному етапі виявив деякі зміни. Зокрема, серед термінальних цінностей для студентів експериментальної групи залишились здоров'я (1) кохання (2) та впевненість у собі (5). До найбільш значимих тепер стали відноситись і життєва мудрість (3), активна діяльність (4) та розвиток (6). Середні позиції займають пізнання (7), щасливе сімейне життя (8), матеріальне забезпечення (9), творчість (10), продуктивне життя (11) та цікава робота (12). Менш актуальними виявились наявність вірних і хороших друзів (13), свобода дій і вчинків (14), краса природи і мистецтва (15), суспільне визнання (16), щастя інших (17) та розваги (18).

Серед інструментальних цінностей важливими для студентів експериментальної групи виявились чесність (1), самоконтроль (2), життєрадісність (3), відповідальність (4), освіченість (5), тверда воля (6). Середні позиції займають раціоналізм (7), незалежність (8), широта поглядів (9), чуйність (10), акуратність (11), ефективність у справах (12). Останніми рангами наділені терпимість (13), сміливість (14), вихованість (15), ретельність (16), високі запити (17), непримиримість до недоліків в собі та інших (18).

Загалом, для студентів контрольної групи по суті не змінились домінуючі термінальні та інструментальні цінності.

Результати ранжування студентами експериментальної групи вказують на наявність істотних змін щодо термінальних та інструментальних цінностей. Зокрема, серед термінальних цінностей для опитуваних експериментальної групи найбільш значимими виявились здоров'я, кохання, впевненість у собі, життєва мудрість, цікава робота та розвиток. Серед інструментальних цінностей переважають чесність, самоконтроль, життєрадісність, відповідальність, освіченість, тверда воля.

Піддамо детальному аналізу динаміку цінностей, що відображають

життєві плани в рамках навчання у вищому навчальному закладі та цінностей – комунікативних якостей. Результати ранжування студентами контрольної групи показують, що серед цінностей – відношень до пізнавальної активності не змінили своїх позицій цікава робота (9) та продуктивне життя (11). Істотних змін зазнала цінність життєва мудрість і зайняла 6 ранг. Активна діяльність з 8 позиції одержала 15. На 1 ранг значимішими стали свобода дій і вчинків (8), розвиток (12), пізнання (13), творчість (14).

Ранжування цінностей – відношень до навчання студентами експериментальної групи зазнало істотних змін. Зокрема, деякі з даної групи цінностей виявились домінуючими для опитуваних. Так, життєва мудрість зайняла 3 позицію (раніше – 10), активна діяльність – 4 (раніше – 7). Істотних змін зазнали розвиток (6, раніше – 13) та пізнання (7, раніше – 14). Творчість з 13 рангу перейшла на 10, продуктивне життя зайняло 11 позицію (раніше 12). Цікава робота та свобода дій і вчинків стали менш значимими для опитуваних (відповідно 12 та 14 ранги).

Спостерігаються деякі суперечності в ієрархії ціннісних орієнтацій студентів експериментальної групи. Зокрема, при актуалізації таких характеристик пізнавальної активності як життєва мудрість, активна діяльність, розвиток, пізнання, творчість цікава робота як цінність стає менш значущою.

Серед цінностей – комунікативних якостей в ієрархії цінностей студентів контрольної групи життєрадісність (1), вихованість (2), сміливість (8) та непримиримість до недоліків в собі та інших (18). Більш значимими у порівнянні з результатами початкового зрізу стали незалежність (3), самоконтроль (5,5), тверда воля (9), раціоналізм (12). З відмінністю в 1 –2 ранги менш актуальними стали чуйність (4), чесність (5,5), відповідальність (7), освіченість (10,5), терпимість (13), широта поглядів (14). Загалом, значимими цінностями є життєрадісність, вихованість, незалежність, чуйність, самоконтроль, чесність.

Участь в процесі комунікативної підготовки студентів експериментальної групи не вплинула на значимість життєрадісності (3) та непримиримості до

недоліків в собі та інших (18). Інші цінності, що характеризують комунікативну активність зазнали певних змін. Зокрема, більш важливими стали чесність (1, раніше – 2), самоконтроль (2, раніше – 12), освіченість (5, раніше – 8,5), тверда воля (6, раніше – 10), раціоналізм (7, раніше 11), широта поглядів (9, раніше 14), сміливість (14, раніше 15). Зменшили свою значимість відповідальність (4, раніше 1), незалежність (8, раніше 5), чуйність (10, раніше 6), терпимість (13, раніше 8,5), вихованість (15, раніше 4). В цілому, домінуючими комунікативними якостями в системі ціннісних орієнтації опитуваних експериментальної групи виявились чесність, самоконтроль, життєрадісність, відповідальність, освіченість, тверда воля. До мало актуальних цінностей належать терпимість, сміливість, вихованість, непримиримість до недоліків в собі та інших.

Дані опитування показують, що поряд з актуалізацією таких характеристик комунікативної активності як чесність, самоконтроль, освіченість, тверда воля, раціоналізм, широта поглядів, сміливість дещо втратили свою значущість відповідальність, незалежність, чуйність, терпимість, вихованість. На думку студентів, останні цінності є загальнолюдськими і більше характеризують моральні якості, а тому повинні бути присутні в кожному комунікативному процесі. Разом з тим, студенти акцентують увагу на самоконтролі, освіченості, твердій волі, раціоналізмі, широті поглядів, сміливості як на умовах, що забезпечують комунікативну активність і сприяють успішності навчальної діяльності.

Загалом, дослідження ціннісних орієнтацій студентів вказує на зв’язок між цінностями-комунікативними якостями, що відображають комунікативну активність та цінностями-відношеннями до навчання, що характеризують пізнавальну активність. Оптимізація комунікативної активності сприяє підвищенню пізнавальної активності.

За допомогою результатів анкетування виявлено коло проблем, до яких студенти проявляють інтерес під час навчальної діяльності. На констатувальному етапі студенти експериментальної групи надавали перевагу

проблемам становлення і розвитку особистості, проблемам духовного характеру, проблемам цінностей і культури, релігійного характеру. Проблеми іншого спрямування виявились актуальними для меншої кількості осіб. Результати контрольного етапу виявили зміни у зацікавленості опитуваними проблемами різного характеру. Так, зменшився інтерес до проблем економічного, духовного характеру. Не встановлено опитуваних, що зацікавлені проблемами історичного спрямування. Натомість зросла кількість осіб, для яких актуальними є проблеми цінностей і культури, становлення та розвитку особистості, професійного становлення. Отже, коло інтересів студентів даної групи зазнало значних змін.

Аналіз динаміки ціннісних орієнтацій студентів протягом проведення експерименту дозволив зробити наступні висновки:

1. Участь опитуваних експериментальної групи в процесі комунікативної підготовки мала вплив як на систему цінностей загалом, так і на цінності, що відображають відношення до навчання та цінності – комунікативні характеристики зокрема.

2. Результати завершального тестування студентів, що були учасниками комунікативної підготовки, вказують зроблену переоцінку деяких термінальних цінностей. Найбільш важливими виявились здоров’я кохання, впевненість у собі, життєва мудрість, активна діяльність та розвиток. Серед інструментальних цінностей переважають чесність, самоконтроль, життєрадісність, відповідальність, освіченість, тверда воля. Разом з тим, для студентів контрольної групи по суті не змінились домінуючі термінальні та інструментальні цінності.

3. Актуальними для студентів експериментальної групи стали життєва мудрість, активна діяльність, розвиток, пізнання. Перелічені цінності, а також творчість зазнали в процесі комунікативної підготовки істотних змін.

4. Серед цінностей, що характеризують комунікативну активність, домінуючими виявились чесність, самоконтроль, життєрадісність, відповідальність, освіченість, тверда воля. Істотних змін зазнали самоконтроль,

освіченість, тверда воля, раціоналізм, широта поглядів, сміливість. Нижчих рангів стали займати відповідальність, незалежність, чуйність, терпимість, вихованість, які характеризують моральні якості. До недостатньо актуальних цінностей належать терпимість, сміливість, вихованість, непримиримість до недоліків в собі та інших.

5. Програма комунікативної підготовки студентів, з обов'язковим дотриманням усіх правил та принципів її проведення, сприяла формуванню пізнавальної активності студентів.

Таким чином, в ході експериментального дослідження у експериментальній групі виявлено зниження показників негативної комунікативної установки. Найбільш істотних змін зазнали прихована жорстокість, обґрунтований негативізм та негативний досвід спілкування. Відбулися конструктивні зміни ознак низької комунікативної толерантності. Найбільших змін, згідно кількісних даних, зазнали: Я – взірець при оцінюванні інших, невміння пом'якшувати враження про некомунікабельні риси партнера, прагнення перевиховати партнера, невміння пробачати іншому помилки, категоричність та консерватизм.

Серед опитуваних експериментальної групи відчувається актуалізація потреби у спілкуванні. Свідченням цього є домінування середнього та вище середнього рівнів потреби у спілкуванні, відсутність студентів із низьким та зменшення нижче середнього рівня потреби у спілкуванні.

Серед цінностей-відношень навчання та пізнавальної діяльності актуальними для студентів експериментальної групи стали життєва мудрість, активна діяльність, розвиток, пізнання. Перелічені цінності, а також цінність творчість зазнали в процесі комунікативної підготовки істотних змін. Серед цінностей – комунікативних якостей домінуючими виявились чесність, самоконтроль, життєрадісність, відповідальність, освіченість, тверда воля. Істотних змін зазнали самоконтроль, освіченість, тверда воля, раціоналізм, широта поглядів, сміливість. До недостатньо цінностей належать терпимість, сміливість, вихованість, непримиримість до недоліків в собі та інших.

Поряд з оптимізацією комунікативної активності та розвитком комунікативних цінностей відбулась зміна мотивації навчання. Домінуючим виявився мотив придбання знань, зменшився відсоток опитуваних із мотивом одержання диплому. Разом з тим, серед опитуваних в більшій мірі характерна спрямованість особистості на справу (хоча на етапі початкового зрізу домінувала спрямованість на себе).

З'ясовано психологічні умови, що оптимізують комунікативну активність студентів (актуалізована потреба спілкування, позитивна комунікативна установка, високий рівень розвитку комунікативних якостей, індивідуалізований формат взаємодії). При їх досягненні необхідне врахування психологічних умов, що характеризують комунікативні компоненти навчальної діяльності і створюють позитивне підґрунтя для реалізації комунікативних характеристик студентів (оптимальні для ситуації навчання та особистості педагогічне і студентське міжособистісне спілкування, знання комунікативних особливостей групи і комунікативних особливостей студента, адекватний тип комунікативного зв'язку); що забезпечують успіх комунікативної підготовки (формування позитивних комунікативних установок як внутрішнього стану готовності до процесу спілкування, як стійкого переконання при погляді на себе та партнера по взаємодії; спонукання комунікативної активності, актуалізація пізнавальної активності).

ВИСНОВКИ

Аналіз результатів теоретичного та емпіричного дослідження проблеми, що вивчалась, дозволив зробити наступні висновки:

Визначено, що комунікативна активність – це комплекс дій, спрямованих на встановлення та підтримку зв’язку між людьми. Показано, що комунікативна активність виступає як багаторівнева категорія, яка розкриває індивідуально-особистісний рівень та спосіб здійснення спілкування. Вона може включати: вербальну комунікацію: спілкування за допомогою слів, як усне, так і письмове, невербальну комунікацію: спілкування за допомогою жестів, міміки, інтонації голосу, мови тіла, інформаційний обмін: передача та отримання інформації, взаємодію: спільну діяльність, спрямовану на досягнення певної мети, соціальну взаємодію: встановлення та підтримку соціальних зв’язків з іншими людьми.

Встановлено, що комунікативна активність студентів є важливою складовою навчального процесу, що впливає на його результативність та загальне формування особистості майбутнього фахівця. Проявами комунікативної активності студентів є потреба у спілкуванні як мотиваційна основа їх комунікативного потенціалу, комунікативна установка, комунікативні якості, що характеризують особистість у процесі взаємодії, адекватні ситуації та особистості стилі спілкування як прийоми та методи реалізації комунікативної активності. Вона є засобом оволодіння знань та відображення їх у практичній діяльності. Сказане дає підстави розглядати комунікативну активність як основу пізнавальної активності та умову оптимізації навчальної діяльності.

З’ясовано, що особливості комунікативної активності студентів визначає низка факторів, таких як: вікові особливості, рівень підготовки, індивідуально-психологічні особливості, стиль навчання, методи та форми навчання, мікроклімат у групі, особистість викладача. Розвинена комунікативна

активність студентів сприяє: кращому засвоєнню навчального матеріалу, розвитку критичного мислення, вмінню аргументувати свою позицію, вмінню вести конструктивну дискусію, розвитку навичок командної роботи, підвищенню впевненості в собі, кращій адаптації до професійної діяльності.

Експериментально виявлено, що серед досліджуваних студентів переважає середній та нижче середнього рівні потреби у спілкуванні, що супроводжується відсутністю повної задоволеності у взаємодії та її формальним характером протікання у студентській групі, малосприятливою ситуацією для вияву ініціативи у навчанні. У системі цінностей сучасної молодої людини пізнавальна активність та навчання не є значущими і займають практично останні позиції; комунікативна активність як засіб пізнання також не означена пріоритетністю для студентської аудиторії. Основний мотив навчання у ЗВО – одержання диплому. Тобто, реальний стан розвитку комунікативних характеристик студентів є недостатньою мірою розвинений і супроводжується низькою комунікативною активністю та неадекватним вибором мотивів навчання.

Складові комунікативних особливостей студентів у процесі навчальної діяльності підлягають корекції під впливом цілеспрямованої комунікативної підготовки. Успіх у процесі комунікативної підготовки забезпечується за умов формування позитивних комунікативних установок як: внутрішнього стану готовності до процесу спілкування, стійкого переконання при погляді на себе та партнера по взаємодії; спонукання комунікативної активності та актуалізації пізнавальної активності. Оптимізація комунікативної підготовки реалізується за допомогою активних методів навчання у поєднанні з теоретичними формами роботи із студентами.

Важливою умовою оптимізації комунікативної активності і комунікативної підготовки виступають комунікативні установки учасників спілкування. Наявність негативної комунікативної установки та низької комунікативної толерантності серед комунікативних особливостей студентів не сприяє виникненню позитивного психологічного клімату та оптимальних

процесів спілкування в групі, розвитку емпатійних здібностей, потреби у спілкуванні, а відтак і комунікативної активності загалом. Зниження показників негативної комунікативної установки забезпечує оптимізацію комунікативної активності та позитивно впливає на мотивацію навчання.

Показниками адекватної комунікативної активності виступають середній, вище середнього та високий рівні потреби у спілкуванні, позитивні комунікативні установки, високий рівень розвитку комунікативних якостей та їх актуальність у системі ціннісних орієнтацій. Експериментально доведено, що досягнення зазначеного рівня комунікативної активності сприяє домінуванню продуктивних мотивів навчання у структурі комунікативної підготовки студентів та супроводжується актуалізацією цінностей-відношень до навчання та пізнавальної активності .

Перспективами подальшого дослідження є поглиблення теоретичних уявлень про комунікативну активність студентів у процесі навчальної діяльності у закладі вищої освіти, удосконалення процесуальних технологій комунікативної підготовки студентів з урахуванням специфіки закладу вищої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверіна, К. С. Фактори формування соціальної активності майбутніх фахівців соціономічних професій. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Педагогічні науки*. 2019. Вип. 3. С. 171-182.

2. Андрієвська В. В., Балл Г. О., Волинець А. Г. Діалогічна взаємодія у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи : книга для вчителя. Київ : ІЗМН, 1997. 136 с.

3. Афанасьєва Н. Є., Перелигіна Л. А. Теоретико-методологічні основи соціально-психологічного тренінгу : навч. посіб. Харків : НУЦЗУ, 2015. 315 с.

4. Бабій Л. Т. Діалектика розвитку історичних типів культури. Львів : Світ, 1991. 157 с.

5. Бандурка О. М., Тюріна В. О., Федорченко О. І. Основи психології і педагогіки: підруч. Харків : вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. 336 с.

6. Безкоровайна О. В., Мороз Л. В. Актуальні аспекти комунікативної компетенції студентів ВНЗ. *Наукові записки*. 2012. Вип. 25. С. 142-145. URL: http://nbuv.gov. ua/UJRN/Nznuoaf_2012_25_50 (дата звернення 24.10.2024).

7. Блінова О. Є. Формування відкритості до спілкування у майбутнього вчителя : автореф. дис. … канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2006. 16 с.

8. Бобильова О. Комунікативний метод як метод активізації творчих можливостей особистості. *Англійська мова та література*. 2005. № 26 (108). С. 2-4.

9. Богдан Ж., Середа Н., Солодовник Т. Формування комунікативної компетентності студентів закладів вищої освіти : монографія. Харків : Друкарня Мадрид, 2020. 262 с.

10. Бутенко Т. О. Активні методи навчання у формуванні комунікативної компетентності студентів. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2009. № 11. С. 6-9. URL: https://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2009-11/09btocsf.pdf (дата

звернення 24.10.2024)

11. Бутенко Т. О. Формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін : дис. … канд. пед. наук : 13.00.04. Вінниця, 2011. 217 с.

12. Василенко І., Дяк А. Специфіка типів міжособистісних відносин. *Сучасна психологія : проблеми та перспективи*. 2021. Вип. 2. С. 20-23.

13. Василишина Т. В. Емпатія як фактор ефективності педагогічного спілкування : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2000. 20 с.

14. Вєтхов О. Важлива складова комунікативної активності студентів. *Іноземні мови в навчальних закладах*. 2004. № 4. С. 76-84.

15. Вітюк Н. Р. Психологія конфлікту : навч.-метод. посіб. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2008. 176 с.

16. Волкова Н. П. Теоретичні та методичні засади підготовки майбутніх учителів до професійно-педагогічної комунікації : дис. … д-ра пед. наук : 13.00.04. Дніпропетровськ, 2006. 432 с.

17. Волошина Н. В. Формування комунікативних здібностей старшокласників : дис. … канд. психол. наук : 19.00. 07. Київ, 2008. 232 с.

18. Галацин К., Хом’як А. Комунікативна культура майбутнього фахівця : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2019. 132 с.

19. Галицька М. М. Складові комунікативної компетентності студентів вищих навчальних закладів. *Освітологічний дискурс*. 2015. № 2 (10). С. 39-47.

20. Гарькавець С. О., Волченко Л. П. Спілкування в педагогічному процесі : навч. посіб. Житомир : ТОВ «Видавничий дім «Бук-Друк», 2021, 100 с.

21. Годлевська Д. М. Формування професійної комунікативної компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах педагогічного університету : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2007. 24 с.

22. Зайцева А. В. Художньо-комунікативна культура майбутнього вчителя музичного мистецтва : теорія, методологія, методичні аспекти монографія. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2017. 255 с.

23. Засєкіна Л., Майструк В. Безумовне самоприйняття та психологічне благополуччя особистості. *Science and Education*. 2017. № 11. С. 187-192. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2017/11_2017/25.pdf (дата звернення 24.10.2024).

24. Ідрісов Б. Педагогічні можливості формування і розвитку комунікативних компетенцій у майбутніх учителів. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2016. № 1. С. 33-42.

25. Климова К. Я., Голубовська І. В., Охріменко Н. Д., Левківська О. А.. Інформаційно-методичні матеріали з питань культури професійного спілкування : для працівників органів влади, органів місцевого самоврядування державних підприємств, установ і організацій. Житомир : [б.в.], 2014. 63 с.

26. Коваль С. Б. Психологічні чинники розвивальної комунікативної ситуації у вищих закладах освіти : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Івано-Франківськ, 2001. 205 с.

27. Ковальчук І. С. Формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх офіцерів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін у вищих військових навчальних закладах : дис. … канд. пед. наук : 13.00.04. Житомир, 2018. 142 с.

28. Корніяка О. М. Вивчення розвитку комунікативної компетентності студентів. *Збірник наукових праць ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Григорія Сковороди». Психолінгвістика*. 2009. Вип. 3. С. 60-69.

29. Косенко Ю. В. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. Суми : Сумський державний університет, 2011. 187 с.

30. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ : Наукова думка, 1989. 380 с.

31. Кручек В. А. Формування комунікативних умінь студентів вищих аграрних закладів освіти в процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін : дис. … канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2004. 225 с.

32. Культура ділового спілкування: навч. посіб. / уклад. Л. Г. Зубенко,

В. Д. Нємцов. Київ : ЕксОб, 2002. 199 с.

33. Малієнко В. Навчальна діяльність як діяльність спілкування. *Іноземні мови в навчальних закладах*. 2007. № 1. С. 37-41.

34. Малімон В. І. Комунікативні технології в публічному управлінні : навч.-метод. матеріали. Івано-Франківськ : ІФОЦППК, 2018. 51 с.

35. Марченко Ю. Уміння активного слухання як складова комунікативної компетентності майбутнього юриста. *Наукові записки. Педагогіка*. 2007. № 9. С. 122-126.

36. Матласевич О. В. Компонентний склад та структура педагогічних здібностей. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Психологія*. 2016. Вип. 3. С. 119-133.

37. Обміняна Г. Комунікативна активність студентів у вищому навчальному закладі як необхідна умова навчальної та професійної педагогічної діяльності. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2008. № 25. С. 22-27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppps_2008_25_5 (дата звернення 13.09.2024).

38. Овдійчук В.А. Рефлексія як важливий складник критичного мислення та особливості її формування. *Теорія і методика професійної освіти*. 2024. Вип. 67. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2024/67/part_2/29.pdf (дата звернення 24.10.2024).

39. Орбан-Лембрик Л. Є. Соціальна психологія: підручник : у 2 кн. Київ : Либідь, 2004. Кн. 1 : Соціальна психологія особистості і спілкування. 576 с.

40. Павлова Н. В. Формування комунікативної активності у немовленнєвих дітей молодшого дошкільного віку засобами інноваційних технологій : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03. Одеса, 2017. 211 с.

41. Панасенко Е., Черепова Ю. Розвиток комунікативних здібностей майбутніх учителів-філологів: психолого-педагогічний аспект. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*. 2017. Вип. 5, ч. 2. С. 81-91.

42. Папуча М. В., Наконечна М. М. Теоретичні основи психології особистості : навч. посіб. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2018. 60 с.

43. Пастух Л. В. Основні підходи до проблеми сензитивності особистості

практичних психологів закладів освіти. *Актуальні проблеми психології*. 2013. Вип. 37-38. С. 405-409. URL: http://appsychology.org.ua/data/jrn/v1/i38/44.pdf (дата звернення 17.10.2024).

44. Пісна Т. М. Комунікативна активність як необхідна умова формування професійної компетентності майбутніх фахівців. *Наукові записки. Педагогічні науки*, 2019. № 182. С. 219-222.

45. Погоріла С. Г. Комунікативна активність студентів як сутність навчальної діяльності. *Сучасні інформаційні та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2008. Вип. 19. С. 444-448.

46. Проскурняк О. І. Роль активності у формуванні комунікативної діяльності особистості. *Наука і освіта*. 2011. № 10. С. 54-57. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2011/10_2011/12.pdf (дата звернення 24.10.2024).

47. Путіловська Н. Б. Місце комунікативної культури в професійно-педагогічній підготовці майбутнього вчителя. *Наукові праці*. 2016. Вип. 161. С. 14-16. URL: http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/pedagogika/2011/173-161-3.pdf (дата звернення 21.09.2024).

48. Рикун А. А. Індивідуальний стиль спілкування як основа фахового становлення майбутнього психолога. *Наукові записки. Психологія і педагогіка*. 2013. Вип. 24. С. 104-108. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/19085466.pdf (дата звернення 10.10.2024).

49. Савенкова Л. О. Професійне спілкування майбутніх викладачів як об’єкт психолого-педагогічного управління : монографія. Київ : КНЕУ, 2005. 212 с.

50. Симоненко Т. Лінгводидактичні засади формування професійної комунікативної компетенції студентів філологічних факультетів. *Українська мова і література в школі*. 2006. № 6. С. 39-41.

51. Скрипченко О. В., Волинська Л. В., Огороднійчук З. В. Загальна психологія. Київ : Каравела, 2009. 464 с.

52. Смук О. Т. Психологія професійного спілкування : метод. вказівки. Ужгород : [б.в.], 2021. URL: https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/66048 (дата звернення 24.10.2024).

53. Терещук С. В. Комунікативні чинники професійної педагогічної діяльності. *Філософія, соціологія, психологія*. 1999. Вип. 3. С. 112-118.

54. Тимчук І. М., Погоріла С. Г. Формування комунікативної активності іноземних студентів на заняттях з української мови як іноземної. *Вища освіта у контексті інтеграції до європейського освітнього простору*. 2022. URL: https://osvita.eeipsy.org/index.php/eeip/article/download/osvita.2022.89.23/363 (дата звернення 24.10.2024)

55. Тоба, М. В. Психологічні детермінанти діалогового педагогічного спілкування : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Івано-Франківськ, 1999. 215 с.

56. Тур О. Комунікативна діяльність майбутнього спеціаліста: сутність та характерні особливості. *Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології*. 2016. № 5 (59). С. 219-225.

57. Удалова О. Формування комунікативних умінь студентів у процесі професійної підготовки. *Нові технології навчання*. 2020. Вип. 94. С. 326-331.

58. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя в умовах вищого навчального закладу : наук. посіб. / під заг. ред. С. І. Якименко. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2011. 464 с.

59. Хлістунова Н. В. Формування системи комунікацій у навчально-виховному процесі ВНЗ. *Ефективна економіка*. 2016. № 1. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4736 (дата звернення 24.10.2024).

60. Чмут Т. К., Чайка Г. Л., Лукашевич М. П. Етика ділового спілкування : курс лекцій. Київ : МАУП, 2003. 208 с.

61. Шапошник Г. Г. Формування комунікативної активності та креативного мислення студентів з використанням інноваційних технологій навчання на заняттях німецької мови. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2018. № 1. С. 29-

33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpkhist_2018_1_8 (дата звернення 24.10.2024)

62. Шепеленко Т.Л. Формування комунікативних умінь студентів економічного університету в процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін : дис. … канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 1999. 235 с.

63. Шинкарюк А. І., Шинкарюк В. А., Симко Р. Г. Психологія діяльності. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2009. 207 с.

64. Ященко Ю. Сутнісний зміст формування іншомовної комунікативної компетентності у студентів ВНЗ. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*. 2009. Вип. 149. С. 57-59.

65. Bachman L. F. Palmer A. S. The Construct Validation of Some Components of Communicative Proficiency. *TESOL Quarterly*. 1982. № 16. P. 449-465.

66. Hager P. Is there a cogent philosophical argument against competency standards? *Philosophy of education: Major Themes in the Analytic: Problems of Education Content and Practices* / ed. by Paul Hirst H. and Patricia White. Florence, KY, USA : Routledge, 1998. Vol. 4. P. 399-415.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета

Інструкція. Пропонуємо вам ряд запитань, кожне з яких включає можливі варіанти відповідей. Уважно вислухайте запитання і виберіть ту відповідь, яка відображає вашу точку зору. Перелік запитань включає і такі, в яких можливі кілька варіантів відповідей.

1. Увійшовши в атмосферу ЗВО, ви:

а) швидко і легко знайшли спільну мову з одногрупниками,

б) нормально адаптувались у групі, але дотримуєтесь більш формальних відносин,

в) вам важко знайти однодумців.

2. Ваші одногрупники для вас :

а) люди, спілкування з якими опосередковане рамками університету,

б) люди, з якими ви не тільки навчаєтесь у вузі, але і проводите вільний час.

3. З студентськими друзями ви спілкуєтесь в основному:

а) суто про навчання, та справи, пов’язані з університетом,

б) ділитесь особистими переживаннями,

в) охоплюєте всі сфери свого життя.

4. Як часто ви з одногрупниками обговорюєте проблеми, висунуті викладачами на заняттях:

а)часто,

б) іноді,

в) рідко.

5. Якого характеру проблеми, розглянуті на заняттях, вас цікавлять найбільше (вкажіть три-чотири найменування):

а) політичного,

б) економічного,

в) історичного,

г) релігійного,

д) духовного,

е) проблеми цінностей і культури,

є) проблеми становлення і розвитку особистості,

ж) професійного становлення,

з) навчально-організаційні,

и) інше (вкажіть).

6. Яким чином ви краще висловлюєте думки:

а) усно,

б) письмово.

7. Ви краще сприймаєте інформацію, коли:

а) читаєте,

б) у процесі спілкування.

8. На заняттях ефективніше засвоюєте матеріал, коли:

а) викладач вступає в діалог з аудиторією,

б) викладач проводить заняття у вигляді монологу,

в) самостійно опрацьовуєте новий матеріал.

9. Більшість викладачів, спілкуючись з студентами, дотримуються:

а) щирості,

б) офіційності,

в) відвертості,

г) суб’єктивності,

д) об’єктивності,

е) інше (вкажіть).

10. Взаємини у вашій студентській групі :

а) повністю задовольняють ваші потреби спілкування,

б) носять більш формальний характер,

в) не задовольняють вашу потребу у спілкуванні.

11. Атмосфера у вашій академічній групі :

а) дозволяє вам у великій мірі реалізувати свої пізнавальні потреби,

б) не сприяє прояву ініціативи у навчанні, поводите себе як більшість

в) не викликає бажання вчитися, не реалізовуєте свої пізнавальні можливості.

12. Якщо перед групою постає проблема навчального характеру, то ви:

а) надаєте перевагу,щоб її вирішили інші

б) прагнете вирішити самостійно, не надіючись на інших,

в) прагнете зробити свій внесок у її розв'язання.

13. Що для вас навчання у ЗВО?

а) підготовка до професійної діяльності у даній галузі,

б) здобуття вищої освіти,

в) небажане марнування часу.

14. Існує ряд дисциплін, які вам подобаються через те, що:

а) дисципліни легко засвоюються,

б) є важливими для професії,

в) викладач вміє зацікавити та викладати матеріал.

15. Чи проявляєте самостійний поглиблений інтерес до дисциплін, що є важлива для професійної діяльності:

а) так, часто

б) іноді,

в) рідко.

16. Чи буває так що ви незадоволені власною відповіддю, а не оцінкою:

а) буває,

б) ні.

17. Для ефективного оволодіння професією, на вашу думку, слід ґрунтовно вивчати:

а) всі навчальні дисципліни (у межах навчального плану),

б) тільки ті, що мають пряме відношення до професійної діяльності,

в) вибрати вузьку спеціалізацію і спрямовувати свої зусилля в цьому напрямку.

18. Оцініть свою успішність з дисциплін (за п’ятибальною шкалою):

а) педагогічного спрямування,

б) філософського спрямування,

в) психологічного,

г) математичного,

д) загальноосвітнього.

Додаток Б

Теоретичний аспект комунікативної підготовки

Лекції

1. Закономірності спілкування і взаємодії людей
2. Роль спілкування у навчальній діяльності
3. Культура спілкування

Практичні

1. Вербальні та невербальні засоби спілкування
2. Комунікативна активність як умова пізнавальної діяльності
3. Поняття ефективного спілкування. Бар’єри спілкування
4. Психологія діалогічного спілкування
5. Психологічні закономірності педагогічного спілкування

Додаток В

Програма тренінгу оптимізації комунікативних характеристик студентів

Тренінг оптимізації комунікативних характеристик студентів.

Цілі:

- підкреслити важливість розвитку комунікативних характеристик учасників для ефективного вирішення навчальних, професійних та загалом життєвих завдань;
- сформувати позитивне сприйняття студентами навчальної діяльності та одне одного;
- актуалізувати комунікативну активність учасників;
- оптимізувати пізнавальну активність студентів;
- сформувати адекватний ситуації навчання і особистості стиль взаємодії у групі, що забезпечуватиме задоволеність процесом спілкування у вищому навчальному закладі;
- навчити творчо застосовувати здобуті комунікативні вміння, навички відповідно до ситуації, психологічних особливостей партнера та поставлених завдань.

Методи роботи: дискусії, виконання вправ, моделювання та аналіз ситуацій, обмін ролями.

Етапи кожного заняття:

Опанування учасниками тренінгу ситуації, що передбачає «втілення» в одну з рольових ситуацій.

Власне тренінгові завдання.

Обговорення учасниками вражень, переживань, досягнень.

Крок 1. Усвідомлення суб’єкт-суб’єктного характеру спілкування, врахування думок, цінностей, внутрішнього світу іншого.

Крок 2. Формування позитивного уявлення про партнера по спілкуванню, зниження рівня негативних комунікативних установок.

Крок 3. Формування емпатійного ставлення до партнера по спілкуванню. Корекція дуже високого рівня емапії.

Крок 4. Розвиток ініціативи у спілкуванні.

Крок 5. Формування навичок ефективного слухання.

Крок 6. Вербальні засоби спілкування: ефективне висловлювання думок, почуттів; сприйняття і розуміння висловлювань партнера по спілкуванню.

Крок 7. Невербальні засоби спілкування: формування вмінь проявляти адекватну ситуації невербальну поведінку, розпізнавати невербальну комунікацію учасників взаємодії.

Крок 8. Негативні прояви емоцій у спілкуванні: формування навичок конструктивного вираження гніву, адекватної реакції на негативні емоції партнерів по спілкуванню.

Крок 9. Формування ефективного стилю взаємодії: розвиток довіри серед учасників групи; спільне вирішення навчальних завдань; здобуття навичок ефективного спілкування у ситуації конфлікту; формування показників стилю спілкування, що актуалізують пізнавальну активність.

Крок 10. Аналіз досягнень учасників тренінгової програми; формування рекомендацій успішного спілкування у ситуації навчальної діяльності.

Додаток Г

Самостійна робота студентів

Реферати:

1. Проблема мотивації спілкування.
2. Якості та властивості особистості педагога, необхідні для успішного спілкування.
3. Стиль спілкування як умова ефективного комунікативного процесу.
4. Педагогічне спілкування в умовах конфлікту.
5. Співвідношення соціально-психологічного клімату та особливостей спілкування у групі.
6. Особливості неформального спілкування.
7. Причини виникнення перешкод спілкування у педагогічній діяльності.
8. Етнопсихологічні особливості спілкування.
9. Психологія ефективного слухання.

Виступи:

1. Поняття комунікативних установок.
2. Психологічні основи потреби у спілкуванні.
3. Комунікабельність, контактність, товариськість у спілкуванні.
4. Вплив труднощів спілкування на успішність педагогічної діяльності.
5. Рекомендації досягнення успіху у спілкуванні.

Додаток Д

Практичний аспект оптимізації комунікативної активності

Д.1. Ділові та рольові ігри, спрямовані на формування позитивних комунікативних установок

Бесіда «Вплив комунікативних установок на успішність спілкування».

Хід бесіди відбувався на основі наступних питань:

- Які комунікативні установки спостерігали студенти в оточуючих, знайомих, друзів?
- Чи спостерігались негативні комунікативні установки?
- Які особливості поведінки людей з яскраво вираженими негативними комунікативними установками?
- Які реакції викликають негативні комунікативні установки у партнерів по спілкуванню?
- Наскільки ефективним виявлявся комунікативний процес, коли хтось із учасників демонстрував негативні комунікативні установки?
- Які прояви комунікативних установок спостерігаються у ситуації вашої навчальної діяльності?
- Який вплив на успішність процесу спілкування та навчання мають названі комунікативні установки?
- Якого спрямування комунікативні установки, на вашу думку, сприяють успішності комунікативного процесу, а які – перешкоджають?

Рольова гра.

Мета: зниження рівня негативних комунікативних установок, орієнтація на гуманістичні засади спілкування.

Хід гри. 1 етап: учасник групи розповідає випадок спілкування, в якому він зіткнувся з проявами негативної комунікативної установки. Відповідно до ситуації підбираються інші учасники гри, що виконують підсобні ролі. Проводиться програвання ситуації, де учасники прагнуть демонструвати

ефективні способи взаємодії. Члени групи, що не беруть безпосередньої участі у грі, виступають активними слухачами, аналізують поведінку гравців, пропонують власні варіанти ефективної поведінки.

2 етап: на роль головного учасника обирається студент, в якого виявлено високі показники негативної комунікативної установки. Процедура проведення така ж, як і на першому етапі. Крім того, головному учаснику пропонується виконувати роль особи, до якої він виявляв негативні комунікативні установки у реальному житті для того, щоб відчути її емоційний стан.

Вправа на подолання негативних комунікативних установок.

Учасникам пропонується уявити собі, що вони є близьким родичем чи другом неприємної для них особи. Необхідно простежити за поведінкою людини, яка вам несимпатична, спробувати знайти позитивні моменти у діях, вчинках цієї людини.

Імітаційна ділова гра «Безлюдний острів».

Мета: навчити учасників самостійного знаходження ефективних способів спілкування в несприятливих умовах; дослідження особливостей міжособистісного спілкування в групі.

Інструкція учасникам: Уявіть собі, що ви пасажири корабля, що зазнав катастрофи. Вам вдалося врятуватися та допливти до безлюдного острову, що виявився вкрай небезпечним (хижі звірі, невідомі природні умови тощо). Ви не знаєте, коли чекати на допомогу, та й, взагалі, чи варто сподіватися. Тому вам необхідно влаштуватися на острові таким чином, щоб вижити та дочекатися допомоги. Ви втомлені, налякані, розгублені, сповнені переживань та негативних емоцій. Проте зараз не час панікувати. Ваше завдання – написати перелік законів ефективної взаємодії та спілкування в екстремальних, несприятливих умовах життя.

Серед учасників групи обираються експерти (3-4 особи), які будуть слідкувати за ефективністю взаємодії та культурою спілкування під час проведення гри. Результати аналізу фіксуються в таблиці спостережень. Гра розрахована на 1,5 – 2 год.

Гра проводиться в три етапи. На першому етапі учасники самостійно обдумують принципи ефективного спілкування в несприятливих умовах.

На другому етапі відбувається групове обговорення. Учасники пропонують власні ідеї, знаходять спільні принципи, які висловлені багатьма студентами. Формуються загальні принципи побудови ефективної взаємодії і спілкування в несприятливих умовах, дотримуватись яких погоджуються по суті всі учасники групи.

На третьому етапі відбувається аналіз ходу гри. Виступають експерти, які зачитують зауваження і побажання. Відбувається обговорення, наскільки написані принципи можуть бути втілені у реальне життя, наскільки даних принципів дотримуються самі учасники групи.

Д.2. Ділові ігри, спрямовані на актуалізацію потреби у спілкуванні

Ділова гра. Керування ініціативою у спілкуванні.

Мета: вироблення вміння проявляти ініціативу у спілкуванні, підвищити комунікативну активність.

Завдання перше. Ведучий розказує учасникам ситуацію: «Ви спілкуєтесь із знайомим. Ваш співрозмовник визначає хід розмови, ви – пасивний учасник (піддакуєте, вставляєте в бесіду окремі фрази). Спробуйте захопити ініціативу у свої руки, станьте лідером у спілкуванні. Можливо, вам це вдасться не відразу, оскільки співрозмовник не схоче втрачати лідерство в розмові».

Завдання друге: уявіть собі і реалізуйте серед слухачів наступні ситуації:

- вам необхідно після занять організувати групу для написання факультетської стінгазети;

- зверніться до одногрупника, з яким ви майже не спілкуєтесь, з проханням допомогти вам знайти необхідну літературу;

- один з ваших товаришів не відвідує занять, має низьку успішність. Скоро сесія, то ж поговоріть з ним, спробуйте його спонукати на виправлення ситуації;

- відмовте в проханні товаришу, якщо ви справді не хочете його

виконувати.

Гра «Підготовка доповіді».

Цілі: 1. Підвищення комунікативної активності головного учасника;

2. Дослідження міри задоволення учасників групи від перебування в ній.

Гра полягає в тому, щоб головного учасника (бажано обрати студента з низьким рівнем потреби у спілкуванні) залучити до максимальної кількості комунікативних контактів. З цією метою подається завдання, для виконання якого гравцеві необхідно залучити до розмови кожного студента групи. Наприклад: Підготуйте доповідь на тему «Моє перебування в групі». Доповідь повинна ґрунтуватись на враженнях учасників. Для цього підійдіть до кожного зокрема, проведіть опитування з приводу їхнього самопочуття у групі. На основі вражень підготуйте доповідь. Для опитування рекомендовано використовувати наступні запитання: Якби ви мали нагоду обирати групу, в якій будете навчатись, чи хотіли б ви змінити одногрупників?, Чи задоволені ви перебуванням у групі?, Що ви б хотіли змінити у міжособистісних стосунках учасників групи?, Чи сприяє атмосфера у групі задоволенню вашої пізнавальної активності?, Які запропонуєте засоби покращення міжособистісного спілкування в групі?

Після оголошення доповіді головний учасник висловлює своє враження щодо виконання завдання, особлива увага надається виникнення труднощам, що виникли при встановлені контактів та зборі інформації. Разом з тим аналізуються переживання інших учасників, їхня щирість у відповідях та бажання до взаємодії.

Вправи на розвиток довіри в групі.

Учасники групи діляться на 2-3 підгрупи, утворюючи щільні кола. В центр кожного кола стає один студент, який ніби знепритомнів і падає. Студенти в колі підтримують його, гойдаючи по колу.

2. Учасники обирають собі пару. В кожній парі один виконує роль «незрячого» (йому закривають очі), а інший – «поводиря». Парам пропонується 15 хвилин походити по аудиторії. «Поводир» несе відповідальність за безпеку

«незрячого». Через 15 хвилин учасники обмінюються ролями.

Після виконання вправи учасники висловлюють переживання та враження. Гравцям ставляться питання: Як ви себе почували, повністю довірившись іншій людині?, Які дії викликали вашу довіру чи недовіру до партнера?, Наскільки ви змогли довірити ситуацію партнерові?, Чи змінилось якимось чином ваше відношення до одногрупників?, Чи набули ви певного досвіду під час виконання даної вправи?

Д.3. Методи формування адекватної мотивації у ЗВО

Ділова гра. Метод мозкового штурму.

Мета: проаналізувати способи оптимізації мотивації навчальної діяльності; дослідити особливості міжособистісного спілкування в групі.

Серед учасників виділяють дві групи: генератори ідей та критики. Крім того, обираються експерти (4-6 осіб). Перед студентами стоїть завдання – накреслити шляхи підвищення мотивації навчання у вузі.

На першому етапі працюють генератори ідей, мета яких - висловити варіанти вирішення проблеми, навіть нелогічні, нереальні та фантастичні. На цьому етапі заборонена будь-яка критика.

На другому етапі критики аналізують запропоновані ідеї, відсіюють ті, що не допоможуть вирішити проблему. З приводу кожної ідеї відбувається обговорення. На основі найбільш доцільних ідей накреслюються шляхи підвищення мотивації навчання.

Група експертів на основі таблиці спостережень аналізує особливості спілкування цілої групи.

Вправа. Найкраще запитання.

Інструкція: Перед вами навчальний текст. Прочитайте його. Кожен повинен сформувати оригінальне запитання на основі прочитаного тексту. Відповідь на питання показує досконале володіння текстом та надає можливість побачити приховані здібності особливості.

Учасники зачитують записані ними питання, обирається переможець.

Після цього члени групи висловлюють враження з приводу виконання даного завдання, обговорюються труднощі.

Д.4. Ділові ігри, спрямовані на актуалізацію ціннісних орієнтацій студентів

Ділова гра «Ранжування цінностей».

Мета: вивчення ціннісних орієнтацій у групі, здобуття навичок групового прийняття рішення.

Даний метод побудований на основі методики ціннісних орієнтацій М. Рокича. Учасникам групи пропонується поділитись на кілька підгруп по 4-6 чоловік. Серед учасників кожної команди призначається експерт, який веде таблицю спостережень. Перед гравцями стоїть завдання – прорангувати перелічені цінності за мірою їх значимості для всієї підгрупи. Цінності визначають якості, які сприяють ефективному спілкуванню у групі. Таким чином, учасники повинні знайти компромісне рішення з приводу кожної цінності. Слід звернути увагу, які цінності виявились найбільш важливими і їх оцінка відбулась відразу. Які цінності є важливими для кожної команди? При обговоренні яких цінностей виникали суперечки? Наскільки успішним був процес прийняття рішення?

Перелік цінностей до ділової гри «Ранжування цінностей».

- ввічливий;
- інтелігентний (розумний, здатний до розуміння);
- щирий (чесний);
- компетентний (професійний, успішний);
- мудрий;
- логічний (раціональний, послідовний);
- сміливий (здатний відстояти власну думку);
- незалежний (впевнений в собі, самостійний);
- оптимістичний (приємний, радісний);
- відповідальний (надійний, гідний довіри);
- відкритий, комунікабельний (не обмежений стереотипами);

- слухняний (усвідомлює свій обов’язок, дотримується субординації);
- творчий;
- допитливий (прагне збагачувати власні знання);
- емоційний (чуттєвий, емпатійний);
- збагачений досвідом;
- кмітливий;
- тактовний.

Аналіз результатів виявив, що для всіх перших рангів одержали: ввічливий, компетентний, мудрий. Що до інших цінностей, то в команд ранги не співпадають, проте важливими є: кмітливий, творчий, комунікабельний, відповідальний.

Ділова гра «Ситуації професійного спілкування».

Мета: показати важливість розвитку комунікативних особливостей у професійному спілкуванні.

Перед учасниками стоїть завдання програти ситуацію професійного спілкування. Зокрема, студентам пропонується наступна інструкція: «уявіть собі, що ви – вчитель початкових класів. До вас підійшов батько четверокласника із проханням допомогти вирішити конфлікт, що виник між ним і його сином. Конфлікт триває уже другий тиждень, перешкоджає нормальним стосункам та негативно впливає на успішність сина». Учасниками гри обирають ролі: вчителя, батька та сина.

Після програвання ситуації аналізуються особливості спілкування кожного гравця, висловлюються думки щодо ефективних способів взаємодії. «Вчителю» задають питання: Чи відчували недостатність комунікативних вмінь, щоб ефективно вирішити дане завдання?, Якими знаннями та вміннями ви керувались для вирішення конфлікту?, Які труднощі виникали при вирішенні даного завдання?, Яке місце серед професійних якостей вчителя займають комунікативні якості?.

Вправа. Картограма особистих успіхів і невдач у спілкуванні, що впливають на ефективність навчання.

Таблиця Д.1

Картограма комунікативних особливостей, що впливають на успішність навчання

№ п/п	Мої успіхи у навчанні	Завдяки яким комунікативним особливостям я цього досяг	Які чинники полегшують спілкування	Що залежить від мене	Що від мене не залежить
1.					
2...					
№ п/п	Мої невдачі у навчанні	Якими комунікативними особливостями вони можуть бути викликані	Які чинники перешкоджають спілкуванню	Що залежить від мене	Що від мене не залежить
1.					
2...					

Мета: проаналізувати комунікативні особливості, що сприяють та перешкоджають успішності навчання.

Учасникам пропонується заповнити таблицю-картограму (табл. Д.1), проаналізувавши власні комунікативні особливості.

Д.5. Методи розвитку комунікативних якостей

Вправи, спрямовані на розвиток емпатійних здібностей.

Вправа. Тренування спостережливості.

Для проведення вправи використовувались світлини людей похилого віку, дітей, груп людей, які принесли самі учасники. Також використовувались світлини однієї людини в різних життєвих ситуаціях. Учасниками було сформульовано завдання з’ясувати емоційний стан людей на світлинах. Учасники мають діяти у підгрупах. Кожна підгрупа фіксує власні висновки. Використовується єдиний набір світлин, якими підгрупи обмінюються в ході виконання вправи. Після того, як кожна підгрупа проаналізувала цей єдиний набір, відбувається обговорення результатів, визначається, яка підгрупа найбільш вірно визначила емоційні стани людей.

Вправа. На чужому місці.

Один з учасників одержує завдання виконати роль людини похилого віку. Гравець повинен уявити себе на місці цієї людини, відчути її світ, її емоційний стан. Від імені цієї людини він починає розповідь про її переживання, турботи і радощі, думки про минуле та майбутнє. Коли розповідь закінчиться, це ж завдання передається наступному гравцеві. До виконання вправи на даному етапі залучається 5-6 гравців.

На наступних етапах учасникам дається завдання програти роль дитини, героя художнього твору, тваринки. Після розігрування ролей учасники обмінюються враженнями, висловлюють труднощі, які виникали під час проведення вправи.

Вправа. Монолог із двійником.

Хтось з учасників групи виголошує монолог з приводу власних думок, почуттів, переживань. Бажано, щоб була присутня спонтанність. При цьому можна вільно рухатись по кімнаті, уявивши, що в ній нікого нема.

Через декілька хвилин інший учасник групи з власної ініціативи підходить до головного гравця, стає позаду нього і намагається повторити його міміку, жести, рухи. Необхідно копіювати невербальну поведінку і не перешкоджати монологу. Через деякий час учасники обмінюються ролями.

Після проведення вправи проводиться дискусія, під час якої головні гравці висловлюють свої думки та почуття з приводу виконання вправи. До гравців ставляться питання: Як ви себе почували, повторюючи чиїсь рухи?, Як ви себе почували, коли за вами хтось повторював рухи?

Рольва гра.

Мета: розвиток емпатійних здібностей.

Учасникам пропонуються ситуації, які необхідно розіграти в парах.

1. Уявіть собі, що поруч з вашою квартирою живе жінка похилого віку. У вас з нею звичайні сусідські відносини. Разом з тим останнім часом жінка почала часто висловлювати вам низку зауважень: «чути музику з вашої квартири», «надто гучно закриваєте двері», «до вас приходять забагато людей».

Крім того, вона почала часто вас просити піти для неї за покупками. Спочатку ви радо їй допомагали, але останнім часом надто багато зауважень чуєте в свою адресу, і це для вас є неприємним. Сьогодні вона після чергових нарікань просить вас піти до магазину.

2. Ваша добра знайома попросила вас залишитись із її чотирьохрічною дочкою. Ви люб'язно погодились. Спочатку дівчинка з цікавістю слухала казку, яку ви їй читали. Потім дитина почала задавати питання, на які ви не маєте відповіді, скиглити, вередувати. Ви розумієте, що це дитина, але ваш терпець уривається.

3. Ви довго стоїте у черзі, щоб оплатити комунальні послуги. Кінець робочого дня і біля каси зібралось багато людей, ви досить втомлені. Аж тут поперед вас проходить чоловік середнього віку і просить вас поступитися чергою, оскільки він поспішає на автобус. Ваша реакція.

Рольова гра передбачає обмін ролями. Після розігрування ролей гравці висловлюють думки з приводу того, як вони себе почували на місці іншої особи.

Завдання на самостійне виконання:

1. Впродовж дня у різних ситуаціях з різними людьми спробуйте побачити себе очима вашого співрозмовника. Оцініть, яке враження ви викликаєте, що він про вас думає. Свої думки зафіксуйте в щоденнику.

2. У розмові з товаришем на особисті теми, що хвилюють його, спробуйте активно і зацікавлено (не зовнішньо, а внутрішньо) слухати та ставити себе на його місце.

3. Уявіть себе на місці іншої людини, що ця особа – це ви. Відчуйте себе із її зовнішністю, проникніть у внутрішній світ. Відтворіть її рухи, поставу, міміку. Спробуйте відчувати її почуттями і мислити її думками. Враження занотуйте.

Ділова гра «Поетапна дискусія».

Мета: організація «природнього» спілкування між учасниками, спостереження за стилем поведінки кожного, спільне обговорення причин

ефективного та неефективного спілкування, аналіз індивідуальних труднощів міжособистісного спілкування.

Група поділяється на підгрупи по 5-6 осіб та на групу експертів (3-4 учасники). Для обговорення пропонується загальна тема дискусії, наприклад, В чому полягають труднощі спілкування.

Кожній підгрупі необхідно сформулювати і записати не менше 5 причин впродовж 15 хвилин. Після цього малі підгрупи об’єднаються у 2 команди і кожна з них на основі обміну інформації складає загальний список, залишаючи тільки 3 причини, найбільш важливі для учасників (10 хв.). На наступному етапі обидві команди розповідають про одержані результати, і вся група приходить до єдиного рішення, визначаючи три найважливіші причини, які перешкоджають ефективному спілкуванню.

Вправа. Малювання на основі диктування.

Мета: покращення ефективності спілкування у групі, тренування уваги, уміння слухати та детально передавати інформацію.

Серед учасників обирається бажаючий виконувати роль комунікатора. Завдання головного героя описати зображений на малюнку предмет так, щоб під час опису інші учасники змогли намалювати його. Забороняється говорити назву предмета, можна тільки вказувати напрямки проведення ліній (вверх, вниз, вліво, вправо, а також – лінія, крапка, крива тощо). Комунікатор не повинен бачити, що малюють студенти.

Гра проводиться у два етапи. На першому етапі учасники можуть ставити комунікатору запитання. На другому етапі гравці не повинні спілкуватись з комунікатором.

Після завершення малюнків відбувається оцінка результатів (наскільки зображення відповідають заданому). Учасники діляться враженнями та труднощами з приводу їхньої роботи. Також надається слово комунікатору, який зауважує, чи легко було справитись із завданням в умовах обмеженої комунікації та відсутності зворотного зв’язку.